

Ouderen in het gaswinningsgebied: inzichten uit een kwalitatieve studie

Gronings Perspectief fase 4

Colofon

4 april 2024

Onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen en Nivel, met gebruikmaking van het Groninger Panel van het Sociaal Planbureau Groningen. Dit onderzoek wordt uitgevoerd met subsidie van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat.

Auteurs

Drs. Maaïke Rozema, Nivel

Drs. Judith van der Molen, Rijksuniversiteit Groningen

Drs. Sanne Berends, Rijksuniversiteit Groningen

Dr. Babet Kanis, Nivel

Drs. Marjolein Boendermaker, Rijksuniversiteit Groningen

Prof. dr. Michel Dücker, Rijksuniversiteit Groningen/Nivel

Dr. Annette Scherpenzeel, Nivel

Begeleidingscommissie

Dr. Melanie Bakema, Veiligheidsregio Groningen

Dr. Nienke Busscher, Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen (technisch voorzitter)

Drs. Iris Dijkstra, Gemeente Groningen

Drs. Harm de Jonge, Nationaal Coördinator Groningen

Drs. Merel Jonkheid, Groninger Bodem Beweging

Drs. Jacolien Masselink, Gemeente Eemsdelta

Drs. George Medendorp, Openbare Orde en Veiligheid, Gemeente Het Hogeland

Mw. dr. Bea van Meerveld, Instituut Mijnbouwschade Groningen (tot 1 januari 2024)

Prof. dr. Rob Meijer, Rijksuniversiteit Groningen

Drs. Susan Penterman, Instituut Mijnbouwschade Groningen (vanaf 1 januari 2024)

Drs. Isa Peters, Gemeente Groningen

Dhr. Herman Rinket, Groninger Gasberaad

Mw. Carin Roggen, Provincie Groningen

Dr. Edwin Spijkers, GGD Groningen

Drs. Gerda Steenhuis, Groninger Dorpen

Dhr. Simon Strous, Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Drs. ing. Gert-Jan Swaving, Nationaal Programma Groningen

Dr. Elianne Zijlstra, Rijksuniversiteit Groningen

© 2024; Rijksuniversiteit Groningen. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Rijksuniversiteit Groningen.

Voorwoord

Sinds 2016 onderzoekt Gronings Perspectief de gevolgen van de gaswinning voor gezondheid en welbevinden, veiligheidspercepties en vertrouwen van bewoners. De huidige fase van Gronings Perspectief loopt van 2023 tot en met 2026. Het onderzoek in deze vierde fase, uitgevoerd door Rijksuniversiteit Groningen en Nivel in samenwerking met het Sociaal Planbureau Groningen, vindt plaats met subsidie van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. In dit rapport bespreken we de resultaten uit de interviews met oudere bewoners van het gaswinningsgebied in 2023. We hebben hiervoor twintig bewoners geïnterviewd van 65 jaar en ouder. Onze onderzoeksassistent Josephine Scheffelaar heeft een grote bijdrage geleverd aan het onderzoek met de codering van de interviews.

Binnen het onderzoek en de totstandkoming van dit specifieke rapport werken we met veel partners samen. We zijn dank verschuldigd aan onze begeleidingscommissie, bestaande uit vertegenwoordigers van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, Nationaal Coördinator Groningen, Instituut Mijnbouwschade Groningen, Veiligheidsregio Groningen, Provincie Groningen, verscheidene gemeenten (Groningen, Het Hogeland, Eemsdelta), Groninger Dorpen, de Groninger Bodem Beweging, het Gasberaad, GGD Groningen, Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen en adviserende wetenschappers. De begeleidingscommissie adviseert de onderzoekers bij het bepalen van de koers en de uitvoering van het onafhankelijke onderzoek. De namen van de commissieleden die betrokken waren bij het huidige rapport zijn weergegeven in het colofon.

Daarnaast gaat onze dank uit naar de klankbordgroep van bewoners, die meedenkt over onderwerpen en vragen vanuit het perspectief van bewoners. Ook danken we de klankbordgroep van professionals die vanuit hun expertise en ervaringen in het werkveld feedback geven op, en meedenken met, ons onderzoek.

Dit onderzoek was niet mogelijk geweest zonder de bereidheid van de bewoners van Groningen om deel te nemen aan de interviews. Ondanks de zware gesprekstema's, werd er tijdens de interviews ook veel gelachen en hebben we genoten en geleerd van de Groningse wijsheid die komt met de jaren. Als onderzoekers waarderen we het bijzonder hoe de bewoners hun verhalen in alle kwetsbaarheid met ons wilden delen en vonden het inspirerend om te horen hoe zij in het leven staan. Met name bedanken we de bewoner wiens verhaal we mochten gebruiken als illustratieve casus in dit rapport.

Michel Dückers en Annette Scherpenzeel
Onderzoeksleders Gronings Perspectief

Inhoudsopgave

Colofon	2
Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
Samenvatting	5
Leeswijzer	8
1. Inleiding en methoden	9
Achtergrond	10
Methoden	11
Methodologische beperkingen	14
Onderzoekspositie en ethische overwegingen	14
2. Algemene impact	16
3. Fysieke gezondheid	18
4. Digitale vaardigheden	22
5. Veranderende leefomgeving	25
6. Levensfase	36
7. Verschillen onder ouderen	40
8. Discussie	43
Aanbevelingen	45
Bewoner aan het woord	47
Onderzoeksteam en betrokkenen	52
Referenties	53
Bijlage 1 - Interview protocol	56

Samenvatting

Sinds 2016 onderzoekt Gronings Perspectief de gevolgen van de gaswinning voor gezondheid en welbevinden, veiligheidspercepties en vertrouwen van bewoners. In 2023 is fase 4 van dit onderzoeksproject ingegaan. Het onderzoek bestaat uit een kwantitatief deel, waarin vragenlijsten worden afgenomen in een panel, en een kwalitatief deel, waarin verdiepende interviews worden afgenomen bij een kleine groep respondenten. In dit rapport beschrijven we de resultaten van twintig kwalitatieve interviews die we hebben gehouden met bewoners van 65 jaar en ouder. De resultaten van het kwantitatieve vragenlijstonderzoek zijn te vinden in het rapport van Kanis et al (2024) dat tegelijk met dit rapport verschijnt.

Het doel van de interviews was om te bepalen of ouderen specifieke psychosociale gevolgen ondervinden van de gaswinningsproblematiek en waar dat aan ligt.

Resultaten

De interviews laten zien dat bij ouderen in het algemeen dezelfde ervaringen spelen als bij respondenten van andere leeftijd, zoals gevoelens van (on)veiligheid, impact (denk aan emotioneel, financieel, leefomgeving). Maar het ouder worden is wel met een aantal factoren verbonden die deze ervaringen intenser of belastender kunnen maken. Voor ouderen blijken de thema's fysieke gezondheid, digitale vaardigheden, veranderende leefomgeving en levensfase een rol te spelen in de beleving van de gaswinningsproblematiek. In het rapport hebben we aan ieder van deze aspecten een hoofdstuk gewijd, geïllustreerd met quotes uit de interviews.

Fysieke gezondheid

Chronische aandoeningen en beperkingen die te maken hebben met het ouder worden, zorgen ervoor dat de procedurele last van de versterking of schadeherstel als intensief wordt ervaren. Bijvoorbeeld omdat men niet meer zo mobiel is en toch naar afspraken met instanties toe moet gaan. Ouderen geven zelf aan dat ze denken dat dit intensiever voor hen is dan voor jongere bewoners. Toch varieert de impact van de gaswinningsproblematiek op de gezondheid ook sterk tussen respondenten: voor de één blijft het beperkt tot vermoeidheid bij het inpakken voor de verhuizing, voor de ander leidt het tot een bezoek aan een spoedeisende hulp post als gevolg van stress. Doordat ouderen soms fysiek minder in staat zijn om kleine schades zelf op te lossen, voelen zij zich extra afhankelijk van instanties. De procedurele last wordt daardoor veelal als zwaar ervaren.

Digitale vaardigheden

Sommige ouderen geven aan dat het hen veel tijd kost of stress geeft om de digitale middelen te gebruiken die nodig zijn in het schadeherstel- of versterkingstraject. Ze zien

daar zelf soms wel een verschil met jongere mensen. Toch geven ook veel ouderen aan zich wel digitaal te kunnen redden. Zowel hun sociale netwerk als maatschappelijke organisaties spelen een belangrijke rol als ze hulp nodig hebben om digitale middelen te gebruiken.

Veranderende leefomgeving: huis en dorp

Ouderen leggen veel nadruk op het woonplezier en het 'thuis voelen' in hun huis en in hun buurt. Ze hebben last van de onrust in huis als er werkzaamheden zijn, wat afdoet van dit plezier. Het is voor ouderen extra belangrijk om inspraak te hebben in hoe hun huis eruit gaat zien, omdat ze soms aanpassingen nodig hebben vanwege hun leeftijd of gezondheid. Deze inspraak is ook belangrijk omdat ze gehecht zijn aan hun vertrouwde omgeving en inrichting. Om diezelfde reden hebben ouderen soms ook moeite met het wennen aan een wisselwoning. In zo'n woning zijn allerlei dingen anders dan ze gewend zijn en missen ze het vertrouwde.

Dat geldt ook voor hun dorp: ouderen ervaren dat de versterkingsoperatie het vroegere, vertrouwde dorpsgezicht verandert. Dat geldt eveneens voor bewoners van andere leeftijden, maar voor ouderen betekent dit vaak dat plekken verloren gaan waar zij herinneringen aan hebben of een familiegeschiedenis mee hebben. Ook de sociale cohesie van de buurt en de sociale infrastructuur van het dorp kan door de gaswinningsproblematiek worden aangetast. Deze veranderingen hebben voor ouderen meer impact dan voor andere leeftijdsgroepen, omdat het sociale netwerk van ouderen meer van de directe leefomgeving afhangt en ze vaker een sterke persoonlijke plaatsverbondenheid voelen.

Levensfase

Alle respondenten in dit onderzoek zijn met pensioen. Een aantal van hen gaf echter aan door de gaswinningsproblematiek niet meer van hun pensioen te kunnen genieten zoals ze zich voorgesteld hadden. Ouderen in de interviews hechten veel waarde aan hun wooncomfort op de korte termijn, omdat ze zich bewust zijn van hun resterende levensjaren. Dat leidt soms tot de beslissing hun huis niet meer te laten versterken. Ook maken sommigen zich zorgen over de nalatenschap van hun huis aan hun kinderen, als het herstel of de versterking nog niet zijn afgerond. Tegelijk beschrijven sommige ouderen dat zij door hun levenservaring ook gelatener met de gaswinningsproblematiek om kunnen gaan dan jongere mensen.

Verschillen tussen ouderen

Ondanks de gemeenschappelijke thema's die uit de interviews naar voren kwamen, is het belangrijk dat we ouderen niet te veel als één homogene groep zien of hen stereotyperen als kwetsbaar. Uit de interviews blijkt ook dat persoonlijkheid een grote rol speelt in de beleving van de gaswinningsproblematiek, bijvoorbeeld in hoe druk iemand zich maakt of hoe optimistisch iemand is. Soms hebben ouderen te maken met

'seniorisme': vooroordelen over mensen van hoge leeftijd. Sommigen hebben het gevoel dat ze door hun leeftijd als 'zeur' worden gezien en dat hun problemen worden gebagatelliseerd door mensen die hen zouden moeten helpen.. Bovendien, veel oudere respondenten weerleggen stereotypen over passiviteit omdat zij zeer actief zijn in vrijwilligersorganisaties en zelf anderen helpen bij de gaswinningsproblematiek.

Discussie

De impact van de gaswinningsproblematiek op ouderen is vergelijkbaar met die op de rest van de bevolking, blijkt uit het vragenlijstonderzoek. Deze impact wordt uitgebreid beschreven in de verschillende publicaties van Gronings Perspectief. Toch speelt het ouder worden wel een rol in de ervaren belasting, blijkt uit de interviews met ouderen. Ouderen ervaren soms specifieke gevolgen, bijvoorbeeld door hun fysieke gezondheid of levensfase, of hebben specifieke behoeften, bijvoorbeeld omdat ze veel tijd doorbrengen in hun directe omgeving en hun eigen huis.

Op basis van deze bevindingen geven we een aantal algemene aanbevelingen die verenigbaar zijn met en extra focus geven aan maatregelen zoals voorgesteld in de kamerbrief "Nij begun":

1. Bied ouderen oplossingen voor woningversterking die passen bij hun levensfase en verwachte levensjaren. Dat kan bijvoorbeeld door voorrang te geven aan de versterking van woningen van ouderen en versnellen of verkorten van het versterkingsproces voor ouderen, zodat zij nog tijd hebben om in hun vertrouwde omgeving en een comfortabele woning te leven. Leg daarbij de focus op het bewaren van het wooncomfort in de eigen woning en minimaliseer de noodzaak tot verhuizen naar wisselwoningen. Bied daarnaast de mogelijkheid om de versterking over te dragen aan de volgende bewoners.
2. Plan en voer noodzakelijke aanpassingen in huis uit in nauwe samenspraak. Vraag daarbij naar mogelijke leeftijdsgebonden beperkingen van ouderen en eventuele aanpassingen die dit vergt, ook met het oog op toekomstige behoeften, zoals bijvoorbeeld een douche waarin men kan zitten. Zorg ervoor dat de afmetingen en indeling van de woning niet te veel veranderen door de versterking, zodat ouderen zich thuis blijven voelen en hun vertrouwde meubels en spullen weer kunnen plaatsen.
3. Overheden en instanties betrokken bij procedures waarmee ouderen te maken kunnen krijgen: neem de fysieke mogelijkheden van ouderen in acht en verlicht hun belasting door het aantal afspraken, inspecties en verstoringen in huis te beperken of te combineren en door afspraken bij ouderen thuis te plannen als ouderen minder mobiel zijn.
4. Betrek ouderen bij beslissingen over sociale voorzieningen in dorpen. Luister actief naar hun wensen en behoeften. Zorg ervoor dat dorpshuizen en kerken

open kunnen blijven tijdens versterkingswerkzaamheden of biedt alternatieve locaties waar activiteiten kunnen doorgaan. Daarnaast is het van belang omgevingskenmerken en dorpsgezichten die voor ouderen van belang zijn zoveel mogelijk mee te nemen in de planvorming; ouderen hechten hieraan. Dit kan bijvoorbeeld door in ontwerpen rekening te houden met historische elementen en traditionele architectuur. Dit is relevant voor de sociale cohesie.

5. Investeer ook in de algehele leefbaarheid en bereikbaarheid van kleinere dorpen, met specifieke aandacht voor behoeften van ouderen. Dit gaat om verbeteringen in het openbaar vervoer, behoud en toegankelijkheid van scholen en winkels, en het behouden of opzetten van sociale ontmoetingsplekken. Deze investeringen dragen niet alleen bij aan het welzijn van ouderen, maar kunnen ook de impact van versterkingsoperaties verlichten.

Leeswijzer

Het rapport is ingedeeld in hoofdstukken. In hoofdstuk 1 worden de context van de gaswinningsproblematiek en de onderzoeksmethode toegelicht. In hoofdstuk 2 worden algemene thema's beschreven die vaak aan bod kwamen tijdens de interviews, maar die niet specifiek zijn voor ouderen. De hoofdstukken 3 t/m 7 beschrijven verschillende thema's die wel specifiek voor ouderen in het gaswinningsgebied spelen. Deze thema's worden steeds geïllustreerd met quotes uit de interviews. Hoofdstuk 8 bevat een reflectie op zowel de bevindingen als de hierboven beschreven aanbevelingen. Het laatste hoofdstuk laat een 'bewoner aan het woord'; een interview met een respondent is geredigeerd om zo een volledige casus te illustreren. Bijlage 1 bevat het interview protocol.

1. Inleiding en methoden

Sinds 2016 onderzoekt Gronings Perspectief de gevolgen van de gaswinning voor gezondheid en welbevinden, veiligheidspercepties en vertrouwen van bewoners. Het doel van Gronings Perspectief is het leveren van kennis en input aan bestuur en beleid door inzichten te geven in de impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners. In 2023 is de vierde fase van dit onderzoeksproject ingegaan. Net als in voorgaande fases bestaat het onderzoek ook nu weer uit een kwantitatief deel, waarin vragenlijsten worden afgenomen in een panel, en een kwalitatief deel, waarin verdiepende interviews worden afgenomen bij een kleine groep respondenten.

Aan het einde van fase 3 van Gronings Perspectief kwam de vraag naar voren wat de gaswinningsproblematiek betekent voor oudere bewoners van het gebied. De vraag hierbij was of oudere bewoners andere of sterkere psychosociale gevolgen ervaren. Daarom is ervoor gekozen om met de eerste ronde kwalitatieve interviews in fase 4 deze vraag uit te diepen. In dit rapport beschrijven we de resultaten van de eerste serie interviews. Deze interviews zijn gehouden met bewoners van 65 jaar en ouder.

Bij de onderzoeksvragen en opzet van dit kwalitatieve onderzoek zijn we uitgegaan van de keten die te zien is in Figuur 1.1. Deze keten is beschreven in (Dückers, 2022) en geeft weer hoe de gaswinningsproblematiek invloed heeft op de psychosociale gezondheid van bewoners in Groningen vanuit een crisisperspectief. De keten beschrijft hoe optimale crisisbeheersing afhangt van het minimaliseren of maximaliseren van vijf ketenelementen. Hierbij gaat het om de *primaire blootstelling* (aardbevingen veroorzaakt door gaswinning). Ook gaat het over tekortkomingen in het minimaliseren van *verlies en schade* (huizen raken beschadigd door bevingen, respondenten gaan er financieel op achteruit en verliezen hun dorpsgezicht) en *procedurele last* (respondenten ervaren veel 'gedoe' door instanties en regelingen). Bovendien ervaren bewoners in sommige gevallen een gebrek aan *erkenning* of *hoop en perspectief*.

Figuur 1.1

De vijf elementen in de keten gelden voor alle bewoners en ook voor ouderen. Echter, de specifieke *context* van het ouder worden bepaalt hoe ouderen deze ketenelementen uiteindelijk ervaren. Uitgaande van deze keten, hebben we ons bij de opzet en analyse van de interviews gericht op het beantwoorden van de volgende deelvragen:

- Hoe ervaren ouderen de gaswinningsproblematiek?
 - Ervaren zij specifieke gevolgen die niet in de keten zijn weergegeven?
 - Welke gevolgen zijn voor hen het meest ingrijpend of belastend?
- In hoeverre beïnvloeden factoren die gerelateerd zijn aan het ouder worden (de specifieke context) de manier waarop ouderen de gaswinningsproblematiek ervaren?
- Welke aanknopingspunten biedt dat om beleid/uitvoering voor ouderen te verbeteren?

Achtergrond

Gronings Perspectief onderzoekt de gevolgen van de gaswinning op de gezondheid, het welbevinden, de veiligheidspercepties en het vertrouwen van bewoners. Hierbij is het doel om bij te dragen aan bestuur en beleid door inzicht te geven in de impact van de gaswinningsproblematiek. In 2023 is de vierde fase van dit onderzoeksproject ingegaan. In de kern wordt de lijn van eerdere fasen van het onderzoek voortgezet, door de impact van schade, schadeafhandeling en de versterkingsoperatie (zie box 1) te onderzoeken. Daarnaast worden nieuwe ontwikkelingen meegenomen, zoals de publicatie van het rapport ‘Groningers boven gas’ door de parlementaire enquêtecommissie, de kamerbrief ‘Nij begun’ (zie box 2), de val van het kabinet Rutte IV en de nieuwe verkiezingen.

In eerdere fasen van Gronings Perspectief werd ervoor gekozen om het kwalitatieve en kwantitatieve onderdeel van het onderzoek in een gezamenlijk rapport te publiceren (Dückers et al., 2023). In deze fase is er voor gekozen om deze twee onderdelen apart te publiceren, om zo de impact van de gaswinningsproblematiek op ouderen op een overzichtelijke manier weer te geven. Parallel aan het huidige rapport wordt een tweede rapport gepubliceerd (Kanis et al., 2024) waar de focus ligt op de uitkomsten van de metingen van het Groninger Panel.

Box 1. Beschrijving versterkingsoperatie¹

Met de term versterkingsoperatie verwijzen we naar de door de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) gecoördineerde grootschalige versterking van huizen of het slopen en nieuw bouwen van huizen in het aardbevingsgebied met een verhoogd veiligheidsrisico. Het gaat hier om versterking van huizen zodat bewoners deze tijdig en veilig kunnen verlaten en niet om herstel van schade aan huizen door aardbevingen (daarvoor zijn andere regelingen en uitvoeringsorganisaties in het leven geroepen). Een deel van de huizen in het aardbevingsgebied komt in aanmerking voor deze versterking. Daarbij zijn er andere gebouwen die in aanmerking komen voor deze versterking. Dit gaat bijvoorbeeld om scholen, kerken, dorpshuizen en monumenten.

¹ Omwille van de leesbaarheid wordt in dit rapport gesproken over versterking, waarmee zowel versterking als sloop-nieuwbouw wordt bedoeld.

Box 2. Kamerbrief 'Nij begun'

Op 25 april 2023 stuurden staatssecretaris Vijlbrief (Mijnbouw) en minister-president Rutte de Tweede Kamer de kabinetsreactie op het rapport van de parlementaire enquêtecommissie Aardgaswinning Groningen 'Groningers boven gas'. De Eerste Kamer ontving een vergelijkbare brief.

In de kamerbrief "Nij begun: op weg naar erkenning, herstel en perspectief" worden 50 maatregelen beschreven waarmee het kabinet uitwerking geeft aan de aanbevelingen van de Commissie Van der Lee. Het kabinet heeft hierin vele suggestie verwerkt die zijn gedaan door bewoners en maatschappelijke organisaties, de regionale overheden in het document "Ereschuld: Herstel & Perspectief voor Groningen", het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG), de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) en anderen. Het doel van de maatregelen zoals in de kamerbrief geformuleerd is dat: "het schadeherstel en de uitvoering van de versterking milder, makkelijker en menselijker moeten worden".

Het kabinet legt in de wet vast dat het jaarlijks over de voortgang verantwoording aflegt in een Staat van Groningen en elke zes maanden hierover praat in de regio.

(Bron: Kamerbrief Nij begun, 25 april 2023)

Methoden

Respondenten

Tussen juni 2023 en december 2023 hebben we twintig interviews gehouden met bewoners met een leeftijd van 65 jaar en ouder. Hiervan zijn zestien interviews gehouden met bewoners die hebben meegedaan aan het Groninger Panel. In de panelmeting van april 2021 hebben ruim 500 respondenten aangegeven bereid te zijn om deel te nemen aan een interview. Van deze 500 waren 261 respondenten 65 jaar en ouder. Uit deze groep zijn 16 respondenten geselecteerd door middel van een doelgerichte steekproef ('*purposive sampling*'). Dit betekent dat de onderzoekers de respondenten handmatig hebben geselecteerd op basis van een aantal relevante achtergrondkenmerken. Deze kenmerken waren: leeftijd, de fase van versterking en de woonsituatie (zie Tabel 1.1). Bij de selectie van de respondenten hebben we gestreefd naar een goede spreiding op deze kenmerken. Vier van deze respondenten konden of wilden toch niet meedoen en zijn vervangen door vier andere respondenten uit de groep van 261 respondenten. Van de zestien respondenten uit het panel deden vijftien respondenten digitaal mee aan het panel en één schriftelijk.

Vier aanvullende interviews zijn gehouden met respondenten die zijn geworven via het netwerk van Gronings Perspectief. In dit netwerk hebben we actief gezocht naar oudere respondenten die zelf aangaven niet digitaal vaardig te zijn. Dit is gedaan omdat de respondenten in het Groninger Panel mogelijk geen goed beeld geven van de behoeften

en problemen van ouderen die niet digitaal vaardig zijn, omdat de meesten van hen online deelnemen aan de vragenlijsten.

Verder waren er negentien respondenten die hadden aangegeven dat zij aardbevingsschade aan hun huis hadden. Dit ging bij deze respondenten om meervoudige schade. Eén respondent had geen aardbevingsschade, maar zat wel in het versterkingsproces.

De groep geïnterviewde ouderen is onder te verdelen in twee groepen die wel de 'jonge ouderen' (65-79) en 'oude ouderen' (80+) worden genoemd (RIVM, n.d.). Dit geeft de andere levensfase aan waarin de twee groepen zich bevinden. De oude ouderen hebben relatief meer gezondheidsproblemen, waaronder ook chronische aandoeningen, hebben vaak een kleiner sociaal netwerk door het overlijden van geliefden, en wonen minder vaak zelfstandig (Zantinge et al., 2011). In de opzet van dit onderzoek zijn we ervan uitgegaan dat oude ouderen minder digitaal vaardig zijn, omdat zij op latere leeftijd te maken kregen met het gebruik van digitale technologie. Hoewel in onderzoek de groepen vaak ingedeeld worden op basis van een vaste leeftijdsgrens, is de overgang tussen levensfasen in werkelijkheid geleidelijk. Daarnaast zijn er individuele verschillen in hoe iemand zijn eigen leeftijd ervaart ten opzichte van zijn chronologische leeftijd ('*subjectieve leeftijd*') (Thijssen et al., 2014).

Interviews

Er zijn twintig interviews gehouden. In de interviews lag de nadruk op de algehele impact van de gaswinningsproblematiek op het leven van de respondent en de specifieke belevingen hiervan van ouderen. De twintig interviews waren semi-gestructureerd, gebaseerd op een vooraf ontwikkeld interviewprotocol (Bijlage 1). De interviews duurden gemiddeld één tot twee uur.

De twintig interviews zijn afgenomen bij bewoners thuis. Twee interviews zijn afgenomen voor de val van het kabinet op 7 juli 2023. Er zijn veertien interviews afgenomen tussen de val van het kabinet en de nieuwe verkiezingen op 22 november 2023. Verder zijn vier interviews afgenomen na de nieuwe verkiezingen. We hebben in dit rapport niet gekeken naar verschillen tussen de interviews voor en na deze gebeurtenissen. Het rapport over het vragenlijstonderzoek dat tegelijk met dit rapport verschijnt beschrijft wel het effect van de gaswinnings situatie op het stemgedrag bij de verkiezingen (Kanis et al., 2024).

Bij vier van de twintig interviews sloot een familielid van de respondent aan. Omdat we de twintig (hoofd)respondenten op bepaalde kenmerken hebben geselecteerd, spreken we over twintig respondenten in twintig interviews. Met respondenten refereren wij naar de respondent die het grootste gedeelte van het gesprek heeft gevoerd, dit geldt ook in Tabel 1.1

Tabel 1.1: Kenmerken van de 20 respondenten²

Kenmerk	N
Totaal	20
Leeftijdsgroep	
65-79	12
80+	8 ³
Versterkingssituatie	
Wachten op opname	1
In versterkingsproces	8
Versterking afgerond	2
Versterking niet aan de orde	9
Woonsituatie	
Huur	13
Koop	7
Huishoudensamenstelling	
Samenwonend	12
Alleenstaand	8

Analyse

Van de interviews zijn, met toestemming van de respondenten, audio-opnamen gemaakt. Deze opnames zijn woordelijk getranscribeerd, waarna de transcripten thematisch zijn gecodeerd met behulp van het programma ATLAS.ti. Voorafgaand aan de codering zijn alle transcripties handmatig geanonimiseerd door alle plaatsnamen en namen van personen eruit te halen. Aan de hand van het interviewprotocol is een codeerschema opgesteld. Om het codeerschema te testen en de mate van overeenstemming te beoordelen hebben de twee onderzoekers die de interviews hebben gecodeerd eerst hetzelfde interview gecodeerd. Hieruit zijn geen wijzigingen gekomen voor het

² Eén van de interviews is gedaan in een verpleeghuis. In de tabel valt dit interview onder 'koop' en 'samenwonend'. Deze respondent had te maken met aardbevingsschade en versterking toen zij nog zelfstandig woonde in een woonhuis samen met haar echtgenoot.

³ In één van de interviews deed de echtgenote van de respondent ook actief mee. De respondent zelf hoorde bij de groep 'oude ouderen' en zijn echtgenote bij 'jonge ouderen'. In deze tabel is dit interview ingedeeld bij de groep 'oude ouderen' (80+), omdat deze het grootste gedeelte van het gesprek voerde.

codeerschema. Na de codering van alle twintig interviews zijn de codes samengevoegd. Hierbij zijn codes die bij elkaar passen geclusterd tot verschillende thema's. Deze thema's vormen de leidraad voor de rapportage van de bevindingen. De resultaten worden gelardeerd met citaten die de bevindingen illustreren. Deze citaten komen uit alle twintig interviews.

Methodologische beperkingen

Dit rapport focust zich op de impact van de gaswinningsproblematiek op 65-plussers. Hierbij ligt de focus op gemeenschappelijke thema's voor ouderen. Het is echter belangrijk om bij het lezen in gedachte te houden dat deze groep niet homogeen is. Er zijn allerlei variabelen die bepalen hoe iemand ouder wordt, waaronder gender, inkomen, opleidingscategorie, etniciteit, woonsituatie, gezondheid, familiesituatie en persoonlijkheid (Meijering, 2023). Deze variabelen werken ook door naar de beleving van ouderen van de gaswinningscrisis en leiden tot veel individuele variatie binnen de groep 'ouderen'. Dit wordt verder toegelicht in Hoofdstuk 7.

Zoals in de paragraaf Respondenten (p. 8-9) is beschreven, hebben we vier respondenten actief geworven die zelf aangaven niet digitaal vaardig te zijn. Het is echter mogelijk dat een heel specifieke groep niet digitaal vaardige mensen niet voldoende vertegenwoordigd is in het onderzoek. Uit ander onderzoek (Scherpenzeel en Bottenheft, 2023) blijkt dat ouderen met visuele en/of motorische beperkingen als gevolg van bijvoorbeeld staar, diabetes, reuma of de ziekte van Parkinson, minder goed in staat zijn om digitale vragenlijsten in te vullen. Deze beperkingen zijn meer prevalent in hogere leeftijdsgroepen.

Onderzoekspositie en ethische overwegingen

In de laatste jaren is er toenemende aandacht voor het concept '*positionality*', hier 'onderzoekspositie' genoemd. Hierbij wordt er vanuit gegaan dat het een onontkoombaar gegeven is dat de onderzoeker als persoon het kwalitatieve onderzoek beïnvloedt door zijn of haar positie of identiteit (Holmes, 2020).

In de context van dit kwalitatieve onderzoek naar de beleving van ouderen van de gaswinningsproblematiek is het goed om hier kort op te reflecteren. Om te beginnen beschrijven respondenten uit het Groninger Panel vaak dat zij het gevoel hebben dat er wordt neergekeken op de provincie Groningen door mensen uit de Randstad. Zo vertelt iemand in het Eindrapport van Gronings Perspectief fase 3 (Dückers et al., 2023, p. 57) dat als deze aardbevingen in Amsterdam hadden plaatsgevonden, de situatie anders was gegaan. Daarbij laat het Eindrapport van Gronings Perspectief fase 3 (Dückers et al., 2023, p. 7) zien dat respondenten weinig vertrouwen hebben in instanties. Het is mogelijk dat respondenten niet altijd onderscheid maken tussen verschillende instanties als zij daar geen goed beeld van hebben en het is niet ondenkbaar dat respondenten Gronings Perspectief hier ook als onderdeel van zien. Deze context maakt dat

respondenten zich sceptisch of terughoudend kunnen voelen tegenover het interview of de interviewers.

Hoewel hier rekening mee werd gehouden, werd dit in de praktijk niet als probleem ervaren. Aan het begin van de interviews werd besproken met respondenten wat zij konden verwachten van het interview en de uitkomsten van het rapport. Aan het einde van een interviews hebben onderzoekers aan respondenten gevraagd hoe zij het gesprek ervaren en waren alle respondenten positief. De boosheid en frustratie die soms naar voren kwam tijdens de interviews was dan ook niet op de interviews gericht. De geselecteerde respondenten die niet mee konden of wilden doen aan een interview, gaven hiervoor niet als reden dat ze geen vertrouwen in de onderzoekers hadden, maar persoonlijke redenen die los stonden van de gaswinningsproblematiek.

Verder was het, als onderzoekers die zelf geen persoonlijke impact hebben ervaren van de gaswinningsproblematiek, belangrijk om de nadruk te leggen op erkenning. Dit betekende dat interviews niet alleen werden gezien als een manier van dataverzameling, maar ook als een moment voor respondenten om hun gevoelens en ervaringen te delen. Op deze manier gaven de interviews oudere bewoners een een mogelijkheid om hun stem te laten horen door een breder publiek. Tijdens de interviews werd er veel tijd gegeven aan respondenten om hun grieven te uiten, ook als deze niet direct gingen over de gaswinningsproblematiek. Eén van de respondenten gaf expliciet aan dat dit de reden was om mee te doen.

2. Algemene impact

- Bij ouderen spelen veelal dezelfde ervaringen als bij respondenten van een andere leeftijd, zoals gevoelens van (on)veiligheid, impact (denk aan emotioneel, financieel, leefomgeving).
- Ouder worden en hoge leeftijd spelen een duidelijke rol in de thema's fysieke gezondheid, digitale vaardigheden, veranderende leefomgeving en de invloed van levensfase.
- Voor de thema's woningeigendom/huur, de parlementaire enquête, het vertrouwen in de politieke toekomst en de toekomst van de regio lijkt het ouder worden en een hoge leeftijd niet mee te spelen in de mate van impact.

In het eindrapport van Gronings Perspectief fase 3 van januari 2023 (Dückers et al., 2023) wordt duidelijk dat het schadeherstel en de versterkingsoperatie een diepe impact hebben op het persoonlijke leven van bewoners en op gehele gemeenschappen. Veel van de thema's die in dit rapport beschreven zijn spelen bij respondenten van alle leeftijden, bijvoorbeeld: gevoelens van (on)veiligheid, impact (denk aan emotioneel, financieel, leefomgeving). Deze thema's kwamen ook uitgebreid aan bod tijdens de twintig interviews in deze fase van Gronings Perspectief. Zaken als het gedoe rondom inspecties, naar een wisselwoning moeten, de onzekerheid en willekeur zien we in de gesprekken met respondenten in deze fase ook weer terugkomen.

"Nou, we hebben hier toen ook van die inspecties gehad van de woning. En dan kon je een visuele inspectie krijgen of een visite, geloof ik. Nou, God lof heb ik dat laatste niet gehad, maar dan gaan ze zitten rommelen in je huis en dat wil ik allemaal niet."

"En nou krijgen allerlei mensen heel dik betaald. Die eigenlijk nauwelijks schade hebben. En andere mensen hebben dikke problemen, maar die doen er niet zo moeilijk over. Die worden met wat kleingeld afgescheept. In verhouding."

Daarnaast werden in de interviews ook thema's besproken waarbij de oudere leeftijd van de respondenten de problematiek niet leek te intensiveren, bijvoorbeeld: de parlementaire enquête, het vertrouwen in de politieke toekomst en de toekomst van de regio.

[Over het eindrapport van de parlementaire enquêtecommissie] *"Volgens mij stond er niks in wat ik niet gedacht heb, was ook niks anders onderzocht. Nee. Alleen ja, een hoop politiek harrewar, hè. Maar de conclusies dat wist iedereen toch voor mijn gevoel? Dus ik ben heel nieuwsgierig hoe het verder gaat."*

"Er komt misschien een nieuwe trein bij. De verbindingen zijn hier over het algemeen slecht. We wonen hier in het huis wel gunstig, maar een trein en een bus, dat moet ik erbij vertellen. De verbindingen zijn slecht. Als in die dorpen ook alles verdwijnt, hè, de winkels gaan weg en dan gaat de school weg. Er hoort een school te zijn en een winkel, ook al is het maar een buurtsuper."

We zien ook dat respondenten aangeven dat ze het idee hebben soms beter af te zijn dan jongeren. Voor elke generatie of doelgroep binnen de gaswinningsproblematiek speelt een andere, maar ook dezelfde problematiek. Daarnaast zien we, zoals in eerdere fasen van Gronings Perspectief, dat de persoonlijke situatie, persoonlijkheid en andere omstandigheden meespelen in hoeverre respondenten impact ervaren van de gaswinningsproblematiek.

Een thema dat we ook vaker terug zien komen in de interviews met respondenten is het verschil in impact en beleving van de gaswinningsproblematiek op woningeigenaren en respondenten in een huurwoning. Aan de ene kant geven respondenten in een huurwoning aan dat ze voor een deel worden ontzorgt doordat de woningbouwvereniging of andere huiseigenaar verantwoordelijk is voor het schadeherstel en versterking. Maar aan de andere kant zien we ook respondenten in een huurwoning die aangeven dat ze het vervelend vinden dat ze minder inbreng en controle hebben over de situatie doordat de regie niet bij hun ligt.

“Kijk als je huurder bent van een woningstichting heb je niet zoveel in te brengen [...] Je moet in de trein mee. De eigenaar beslist uiteindelijk.”

“Schade moet ik gewoon doorgeven en verder, voor de rest heb ik d'r geen enkele invloed op. [...] Ja, dat is heel eenvoudig. Als je een eigen huizeigenaar bent, dan heb je veel meer werk. Dus daar zit ik gelukkig niet mee.”

In dit rapport gaan we dieper in op de thema's waarbij ouder worden en hoge leeftijd een duidelijke rol bleken te spelen in de interviews. Dat zijn de volgende thema's: fysieke gezondheid, digitale vaardigheden, veranderende leefomgeving en de invloed van levensfase. In de interviews hebben we enkel oudere bewoners gesproken van 65 jaar en ouder waardoor we de resultaten niet kunnen vergelijken met andere leeftijdsgroepen. In de gesprekken ging het regelmatig over de ervaren verschillen in impact van de gaswinningsproblematiek tussen ouderen en jongeren, waarbij veel respondenten zelf deze vergelijking wel maakten. In het eindrapport van Gronings Perspectief fase 4 zullen we terugblikken op alle kwalitatieve interviewrondes en de thema's rapporteren die voor alle geïnterviewde doelgroepen naar voren kwamen.

3. Fysieke gezondheid

- Chronische aandoeningen en beperkingen die te maken hebben met het ouder worden zorgen ervoor dat procedurele last als intensiever wordt ervaren.
- De impact van de gaswinningsproblematiek op de gezondheid van oudere respondenten varieert sterk, als uiterste geval een bezoek aan een spoedeisende hulp post.
- Ouderen zijn fysiek minder in staat om kleine schades zelf op te lossen en daardoor meer afhankelijk van instanties om dit te doen.

Dit hoofdstuk gaat over de fysieke gezondheid van ouderen in de context van de gaswinningsproblematiek. Aangezien vorige rapporten (Hupkes et al., 2021; Stroebe et al., 2022; Dückers et al., 2023) laten zien dat deze relatie twee kanten op werkt, wordt ook de impact van de gaswinningsproblematiek op de gezondheid van ouderen besproken.

Hoewel mensen oud kunnen worden in goede gezondheid, is ouder worden verbonden met een hogere prevalentie van chronische aandoeningen en toenemende beperkingen in het dagelijks functioneren (VZ Info, 2024; Meijering, 2023). Ook uit het onderzoek onder de panelmetingen van Gronings Perspectief fase 4 komt dat ouderen meer chronische aandoeningen hebben dan jongeren (Kanis et al., 2024). Deze gezondheidsproblemen kunnen de procedurele lasten ('gedoe') van het schadeherstel of het versterkingsproces nog belastender maken. Dit is een voorbeeld van het samenspel van context (gezondheidsproblemen bij het ouder worden) en kernelementen uit het crisis-ketenmodel dat in de inleiding beschreven is.

Procedurele last weegt zwaarder

In het eindrapport van Gronings Perspectief fase 3 januari 2023 wordt beschreven hoe schade en procedurele last verstrengeld zijn voor respondenten van alle leeftijdsgroepen: naarmate respondenten meer gebruik moeten maken van regelingen, is hun gezondheid slechter (Dückers et al., 2023, p. 12). In de interviews blijkt deze procedurele last extra intensief te zijn voor oudere respondenten met gezondheidsproblemen of beperkingen. Bijvoorbeeld, omdat deze beperking het contact met een instantie bemoeilijkt.

"Ik ben zeer slechthorend, dus door de telefoon lukt mij heel moeilijk. Hè, ik kan jou nou aankijken, maar als wij dat gesprek via de telefoon moeten doen... Binnen de vijf minuten, dan ben ik... Dus dat lukt niet. Dus dan moet mijn vrouw, die zit, die fungeert dan als sprekende papegaai. Die moet erbij zitten. Aantekeningen maken. [...] 'Wat zeggen ze? Oh, even wachten mevrouw hoor. Ik moet even terugkoppelen naar mijn man."

Beperkte mobiliteit

Ouderen kunnen door gezondheidsproblemen of beperkingen minder mobiel zijn. Het is dan lastig om naar fysieke afspraken toe te gaan die nodig zijn binnen het versterkingsproces. Ook de opeenstapeling van afspraken met zorgverleners, bijvoorbeeld in het ziekenhuis, en afspraken rondom de versterking wordt als belastend ervaren.

“Ook omdat je ouder bent. Ik heb geen auto en fiets meer. Ik heb problemen met mijn ogen. Daar zit je. Dus daar zie je tegenaan als je ouder wordt. Als je jong bent dan reis je wel even ergens heen.”

“Dus nu ben ik stomapatiënt en op zich, ja, daar is goed mee te leven. Alleen je hebt heel veel beperkingen. Hè, want ik moet heel vaak darmproductie in de gaten houden, als je onderweg bent, is dat gewoon niet prettig. Dus ja, we hebben wat beperkingen. Maar ja, het gaat verder wel goed. [...] Maar constant, elke dag hebben we hier besprekingen. Hè, of er komt een monteur of de stoffeerder moet er nog weer bij. We hebben eigenlijk geen dag zonder afspraken.”

Een chronische aandoening kan respondenten aan huis binden, waardoor zij minder afleiding vinden van de stress als gevolg van het versterkingsproces.

“Nou, we hebben slapeloze nachten gehad. Het wordt nu even wat rustiger, eigenlijk sinds een paar weken. [...] Je kunt gewoon niet... Ik krijg mijn rust niet. Je krijgt je rust niet. Geestelijk ben ik constant daarmee bezig. Kijk, en door haar ziekte kunnen we dus ook niet meer... Vakanties enzovoort zitten er ook niet in. Zij kan bijna niet van huis.”

Minder energie

Een aantal respondenten beschrijft een gebrek aan energie om de procedures aan te gaan. Deze respondenten hebben het gevoel dat jongere mensen daar meer energie voor hebben. Als gevolg hiervan beschrijven respondenten dat zij processen passiever aangaan en minder snel weerstand bieden tegen beslissingen waar zij het niet mee eens zijn.

“Als je jonge mensen hebt, die zijn wel actiever en die gaan er meer tegenin. [...] Als je ouder bent, heb je daar de puf niet meer voor, voor dat gevecht. [...] Dan denk je: ik laat het. Zo gaat dat wel.”

“Mijn kinderen ook. Ik bedoel, die hebben ook te maken gehad met hun huizen, met schades. Nou ja, dat is precies hetzelfde. Ze hebben misschien meer energie om dat aan te pakken, die hele toestand aan te gaan, die hele... Die hele flauwekul.”

Ook inspanningen zoals het inpakken voor een verhuizing naar een tijdelijke wisselwoning kosten ouderen meer tijd en energie. Ze beleven de gevolgen van het versterkingsproces daarom als intensiever dan jongere bewoners.

“Vrijdagmorgen zeiden ze: om 8 uur staan we voor de deur met de verhuisauto. Dat is met veertien dagen. Als ik woensdag die dozen niet krijg, dan is het al bijna vrijdag en heb ik alleen maar donderdag om in te pakken. Dat is niks. Ik moet dat rustig kunnen doen. Ik kan ook niet de hele dag achter elkaar. Ik ben 80, ik kan niet meer wat ik met 20 jaar kon. Als je 20 bent, maakt dat niks uit. Dat is allemaal makkelijk, maar ik heb daar niet zoveel puf voor.”

"Ik zie enorm op tegen verhuizingen. Omdat ik zelf fysiek niet goed in staat ben om spullen in te pakken, te sjouwen enzo. Maar daar kan ik hulp bij krijgen."

Effect op gezondheid

Uit het panelonderzoek komt keer op keer naar voren dat de gaswinningsproblematiek veel impact heeft op de fysieke gezondheid van bewoners in Groningen, met name voor degenen die meervoudige schade hebben. Dit geldt voor bewoners van alle leeftijden, en we zien geen grotere gezondheidsimpact bij ouderen (Kanis et al., 2024). De interviews bevestigen dat de fysieke gezondheid lijdt onder degaswinningsproblematiek. In sommige gevallen veroorzaakte dit zoveel stress dat een ambulance moest worden opgeroepen.

"Ja, ach. Heb ik klachten? Ja, ik heb wel wat lichamelijke klachten, maar ja, dat is meer, denk ik, toch aan mijn leeftijd gerelateerd zo. Ik ben al 74, dus ja, dan krijg je langzamerhand wel wat kwaaltjes, hè. De ogen, knieën en dat soort dingen, hè. Of die klachten hiervan door die versteviging veroorzaakt daarop van invloed zijn, zou ik niet kunnen zeggen, maar gezond is het vast niet."

"De ene dag is het beter dan de andere dag, maar je hoeft het maar even te vragen of je loopt gelijk over. Je zit vol met verhalen over hoe het gegaan is en wat er... Dat duurt het allemaal zo lang en dan kom je mensen tegen en dan zeggen ze: "Ben je al aan het behangen? Ben je al aan het inpakken?" Ik zeg: "Nee man." Dan komt het. Dat vreet. Je loopt echt over. In de zomer heb ik de ambulance hier gehad, midden in de nacht. Ik dacht dat ik een hartinfarct had. [Echtgenoot: Ambulance.] Ik had zo'n pijn. Die ambulancebroeder zei pure stress. Ik mankeerde niks. [...] Hij zei: "Eén, plus één, plus één, plus één. Een opstapeling van... Dan ben je aan de beurt.]"

"Ik had een hond hier. We hebben nog wel een jaar een hond gehad. Alleen ja, dat dier is veertien jaar geworden en daar liep ik altijd mee en ik loop daar ginder in het bos. En ik krijg het benauwd en een uur later lag ik in het ziekenhuis. [...] Ik heb ook een prikkelbare darm. En dan ben ik in het ziekenhuis onderzocht en allerlei toestanden gehad. En toen zegt die man: 'Ik denk dat de oorzaak maar één is, dat is gas bij jou.'"

Er zijn ook respondenten die in het interview vertellen dat zij weinig impact van de gaswinningsproblematiek op hun gezondheid ervaren. Bij deze respondenten ging het om relatief simpele schades die snel konden worden opgelost.

"Het is allemaal moeiteloos gebeurd en die, dat heeft met mij dus, maar bij mijn huisgenoot ook, geen stress opgeleverd. Niet in die zin van: oh jee, nou lig ik 's nachts wakker."

Slecht slapen

Verschillende respondenten geven in de interviews aan dat ze slecht slapen of hun rust niet kunnen vinden.

"Wij worden er niet anders van. Nee, maar het heeft wel impact, ook met slapen, weet je wel. Poeh."

"Dat je dit allemaal nog door moet meemaken. Dan denk ik, daar word je zo moe van. Ik slaap heel slecht. [Echtenote: Je ligt op bed en dan komt het bij je. En dan begint het gewoon iedere keer weer. Daar waar wij gisteren zijn geweest, en dan moet je daar zo om praten voor een ding aan de muur. Dan denk ik: hoe? Er

gaat eigenlijk geen dag voorbij of je hebt het er wel over. Het verhaal dat we weer terug kunnen straks. Hier moeten we achteraan, daar moeten we achteraan.]”

“Het is gewoon niet te beschrijven. Je bent nerveus, je slaapt heel slecht, je weet dat het gaat om je huis.”

Dit hoeft echter niet per se met hun hogere leeftijd te maken te hebben. De slaapproblemen komen mogelijk ook bij de andere leeftijdsgroepen voor, want aanvullende analyses op de kwantitatieve data uit het panelonderzoek laten zien dat ouderen zich niet meer vermoeid voelen dan respondenten onder de 65 jaar. Respondenten in de leeftijdscategorieën 65-79 en 80+ geven in de vragenlijsten juist minder vaak aan dat ze zich vermoeid voelen dan respondenten onder de 65 jaar. Mogelijk komen dit soort problemen in een gesprek beter naar voren dan in een vragenlijst. Daarnaast gaat het bij de kwantitatieve data om respondenten die energie genoeg hadden om deze vragenlijst in te vullen.

Eigen regie

Door hun hoge leeftijd zijn de geïnterviewde respondenten fysiek soms minder in staat om kleine schades zelf op te lossen, ook al hadden zij dat wel graag gewild. Dit betekent dat zij al bij kleinere schades afhankelijk zijn van instanties en te maken krijgen met procedures. In het eindrapport van Gronings Perspectief fase 3 wordt beschreven dat bewoners met weinig inspraak en regie dit als onprettig ervaren (Dückers et al., 2023, p. 39-40). De interviews met ouderen bevestigen deze ervaring. Respondenten met weinig eigen regie uiten gevoelens van frustratie, boosheid en onmacht. Ze zouden het liever zelf aanpakken.

“Hoe moet dat nou weer verder? En hoe moeten we dit weer aanpakken? En wat komt er op ons af? Mijn man is met een dag 84 en ik ben 75. Dat wil je allemaal niet meer. En dat is ook het akelige hiervan. Ik zei: als ik 25 jaar was, dan had ik gewoon gezegd van: laat maar zitten en we zorgen zelf wel dat de boel weer voor mekaar komt.”

“Als je jong bent, kun je heel veel dingen zelf doen en kun je ook meer hebben. Als je nou naar ons beiden kijkt, we lopen allebei op de krukken..”

In een enkel interview geeft een respondent aan dat het lastig kan zijn om schade te melden als er foto's gemaakt moeten worden. Dit kan ouderen belemmeren om schade te melden die op een moeilijk te bereiken plek zit.

“Zoals onze buurman. Die klimt zo eventjes boven op zijn dak. Maar wij hebben slechte onderdelen. En wij kunnen het geen van tweeën. Maar dan had hij veel meer schade dan wij konden melden, omdat we daar niet kunnen komen.”

4. Digitale vaardigheden

- Veel ouderen geven aan zich digitaal te kunnen redden, ook wat betreft de gaswinningsproblematiek.
- Sommige ouderen geven aan dat het hen veel tijd kost om digitale middelen te gebruiken of dat het stress oplevert.
- Ouderen maken gebruik van hun sociale netwerk of van maatschappelijke organisaties als ze hulp nodig hebben om digitale middelen te gebruiken.

In dit hoofdstuk gaat het over de rol van digitale vaardigheden in de beleving van de gaswinningsproblematiek van ouderen. De Nederlandse overheid heeft de afgelopen jaren veel van haar diensten gedigitaliseerd en dat geldt ook voor diensten gerelateerd aan de gaswinnings situatie. Zo maakt de standaardprocedure voor een aanvraag van materiële of immateriële schadevergoeding bijvoorbeeld gebruik van het digitale identificatiesysteem DigiD (IMG, z.d.). Dit kan een probleem vormen voor oude ouderen, die niet allemaal even digitaal vaardig zijn, en voor ouderen die door gezondheidsproblemen meer moeite hebben met digitale middelen. Daarom kunnen digitale vaardigheden een kwetsbaarheid van ouderen vormen in de gaswinningsproblematiek.

Zoals in hoofdstuk 1 (p. 11) benoemd, hebben we naast de interviews met respondenten uit het Groninger Panel ook vier interviews gehouden met respondenten die zelf aangeven niet digitaal vaardig te zijn. Dit hoofdstuk is gebaseerd op zowel de interviews met de respondenten uit het Groninger Panel als de interviews met ouderen die niet digitaal vaardig zijn.

Lastige hindernis

Sommige respondenten geven aan dat zij het lastig vinden om gebruik te maken van deze digitale systemen of merken in hun sociale omgeving dat andere ouderen dit lastig vinden. Daarbij beschrijven respondenten dat het moeilijk is om op een alternatieve manier met de overheid te communiceren, bijvoorbeeld omdat de overheid slecht telefonisch bereikbaar is.

“Niemand hier in deze omgeving die niet met die problematiek te maken heeft, niet altijd met versterking, maar dan toch wel met schade, met procedures die niet lopen, en ondoorzichtige regelingen, enzovoort, enzovoort. Dat is misschien voor de oudere groep zelfs nog iets lastiger dan voor een jongere groep, die ook wat meer digitaalvaardig is. Dat speelt wel degelijk een rol. Ik merk het ook met aanvragen van subsidies en dergelijke, hè? Van wat mensen vaak, ja, daar toch moeite mee hebben van: bij welk loket moet ik nu wezen? Welke organisatie?”

“Je moet schades digitaal melden, de brieven krijg je digitaal en dan moet je weer van alles opsturen. Dan moet je papieren scannen. We hebben er wel eens bij gezeten. Om alle goede papieren in de computer te krijgen moet je het weer als een bijlage ergens bij doen.”

“Maar als je dat leest, jongen, daar wordt je beroerd van. En onzinnige vragen gewoon. [Interviewer: En waar ziet u dan dat mensen vooral tegenaan lopen?] Het invullen van. Ze begrijpen die formulieren niet eens en dan moet het dus ook nog, hoe noem je dat, digitaal ingevuld. Nou, sommige mensen hebben daar helemaal geen kaas van gegeten.”

“De overheid die wil dat wij alles digitaal regelen tegenwoordig. Je krijgt geen mensen haast meer aan de telefoon van - als je vragen hebt, hè? Alles moet digitaal. Ja, als je daar niet handig in bent of zelfs helemaal geen toegang hebt tot internet... Dan heb je het erg lastig. Gewoon niet, soms, ja, misschien zelfs onmogelijk, om bepaalde dingen voor elkaar te krijgen.”

Tijd en concentratie

Respondenten voelen de last van de digitale middelen op verschillende manieren. Het kan gaan om de concentratie die nodig is om geen fouten te maken, maar ook om de tijd die het hen kost omdat ze er niet zo snel mee zijn. Daardoor beschrijven respondenten dat zij ze er erg tegenop zien om gebruik te maken van digitale procedures.

“Je bent bang dat je iets verkeerd doet en dat je het spul in de soep laat draaien. Dat is niet zo, maar dat zit er toch een beetje achter. Wij hebben dit niet geleerd. Ik moet dit allemaal nu nog leren. Dat doe ik ook wel. Ik heb een DigiD. Wat we met de DigiD moeten doen, lukt redelijk. Maar niet als hij wat begint te zeggen of als de tv aan is. Het moet rustig zijn. Ik moet me er echt op concentreren. Je doet het stap voor stap.”

“Kijk, en als je dat elke dag doet en jullie werken met een computer, dan is dat een fluitje van een cent. Maar voor mij is dat heel veel tijd. Ik doe het wel. Want ik wil ook zelf die dingen doen. En dat is natuurlijk met die aanvragen op schade melden is dat ook zo. Doordat het allemaal digitaal moet, en daar zie ik tegenop. Zulke dingen zie ik vreselijk tegenop.”

“[Dochter: Dat is inderdaad wel eens lastig. Want dan moesten we papieren doen. Dan moesten we eerst op zoek naar papieren en dan moesten we ze inscannen. Ik denk dat je dat niet zonder mij voor elkaar gekregen had, zonder dat je hulp krijgt.] Wij zijn niet grootgebracht met computers. Dus alles wat ik weet, dat heb ik van horen zeggen en uitproberen. [Dochter: Ze kan heel veel met de computer. Ze heeft een telefoon en ze kan appen.] Ik kan mij heel goed redden met de computer. [Dochter: Je hebt het over 65-plussers. Dat zijn dingen die het voor die groep wel extra moeilijk maakt. Ik denk: ik trek er een middag uit en dan lukt het wel. Het is voor die groep veel moeilijker. Moeilijker of onmogelijk zonder hulp.”

Het lukt ook vaak wél

Ondanks bovenstaande problemen, melden de respondenten in meerderheid toch dat het gebruiken van het digitale systeem goed voor hen verloopt. Een enkele respondent heeft zelf in de IT-sector gewerkt. Andere respondenten beschrijven hun digitale vaardigheden als voldoende om henzelf te ‘redden’. Dit betekent dat met wat tijd en soms met wat hulp het vaak wel lukt.

“Nou, ik ben geen computerwizzard... maar ik red mij digitaal wel. Ja.”

“Online, nou, ik red me wel aardig hoor. Maar ik ben ook weleens gemakzuchtig, dan denk ik: hé, help je even? Ja, tuurlijk. Maar ik blijf wel een beetje bij. Om het zelf te redden, om dingen te betalen, wat dan ook, weet je wel. Nee, dat is geen probleem.”

“Ik heb mij gered en het is ook gelukt. Maar het is niet even. Je bent zo wel een anderhalf of twee uur kwijt op mijn laptop voordat ik er wel een beetje doorheen was.”

De digitalisering heeft ook voordelen, vinden sommige respondenten. Zo beschrijven respondenten dat het handig en efficiënt is dat al hun informatie direct beschikbaar is als zij contact opnemen met instanties.

“Als ik dat wil ja, er is hulp genoeg. En wat me ook opvalt als je daar contact hebt met die club, van die schadeclub of hoe dat allemaal heten mag. Ze hebben ook je dossier hoor. Ja, ze tikken en ze hebben het. Ze weten precies van wat je ingediend hebt en wat je gekregen hebt. En ja, dat klopt. [...] Ik vind dat heel netjes ja. Voorkomt een hoop discussie.”

Ondersteuning

Respondenten maken gebruik van hun sociale netwerken als ze ondersteuning nodig hebben bij het gebruik van digitale middelen. Ze vragen bijvoorbeeld hun (schoon)kinderen of kleinkinderen om hulp bij het aanvragen van schadevergoeding.

“Mijn schoonzoon is ook handig met de computer. En mijn dochter kan er ook goed mee overweg. [...] Toen de computer opkwam... Ik heb nog computerlessen gehad in Utrecht bij één of andere keet hè en dan moest je de grondbeginselen allemaal leren en zo. Ik kan me redelijk redden, maar ik ben niet zo dat ik... Hè, als dat soms erop aan komt, dan moet ik hun even opbellen. Vooral met die DigiD's zit je altijd.”

“Ik had het aangevraagd. Ja, ja, met behulp van m'n kleindochter. Even op de laptop, weet je wel. Die had de vragenlijst, nou, ik antwoorden, zij het typen, zo. Ja ja, dan heb je soms even hulp nodig hè.”

“De meeste ouderen hebben ook dacht ik, als ze kinderen hebben, die zijn ook wel wat handiger met dit spul, hè. [...] Ik moet ook weer mijn belastingen invullen. Laat ik ze even meekijken. Ja, niemand betaalt graag te veel. Als ik wat binnen krijg van de gemeente, laat ik ze vaak even meelesen. Daar zijn ze ook voor toch?”

Ook vragen de respondenten hulp bij maatschappelijke instanties. bijvoorbeeld een zorgcoöperatie of een organisatie als Stut-en-Steun. Hierbij gaat het niet alleen om hulp bij het gebruik van digitale middelen, maar ook om praktische hulp met zaken rondom de gaswinningsproblematiek.

“[Een vriend] vroeg daar ook bijstand van een maatschappelijk werker. Die heb ik toen opgebeld en toen heb ik gezegd van: ‘Goh, ik hoorde van de buur dat en dat en dat zou ik eigenlijk ook wel graag over willen praten.’ En dan heb ik een afspraak gemaakt en is ie hier dus geweest. Dat was eigenlijk wel vreselijk gezellig. We hebben gelachen en het was leuk. En we hebben die lijst ingevuld. Ik zeg: ‘Ja, ik vind dat wel fijn om samen te doen.’”

“70 procent is dat die mensen die brief krijgen en denken: [scheldwoord], wat zou dat zijn? Wat gebeurt er nou? Wat gaat er nou gebeuren? En dan gaan ze naar de Stut-en-Steun..”

“De zorgcoöperatie kunnen mensen gewoon bellen. Het is niet alleen maar om zo'n brief op orde te zetten. Als mensen het moeilijk hebben met de belastingdienst of de verzekering, komen ze langs. Dat is geen probleem.”

5. Veranderende leefomgeving

- Ouderen leggen veel nadruk op het woonplezier en het ‘thuis voelen’ in hun huis.
- Ouderen ervaren veel gedoe en onrust in huis door het schadeherstel of de versterkingsoperatie in hun huis, wat afdoet van hun woonplezier.
- Het is belangrijk voor ouderen om inspraak te hebben in hoe hun huis eruit gaat zien en in aanpassingen die nodig zijn vanwege hun leeftijd of gezondheid.
- Ouderen die naar een wisselwoning moeten, hebben moeite met wennen aan dingen die anders zijn en missen het vertrouwde.
- Er is veel individuele variatie in de veiligheidsperceptie van ouderen.
- Ouderen ervaren veelal dat de sociale cohesie van de buurt wordt aangetast.
- Het is belangrijk voor ouderen dat sociale infrastructuur zoals kerken en dorpshuizen beschikbaar blijft tijdens de versterkingsoperatie.
- Ouderen ervaren dat de versterkingsoperatie het vroegere, vertrouwde dorpsgezicht verandert.
- Ouderen beschrijven dat door de gaswinningsproblematiek plekken verloren gaan waar zij herinneringen aan hebben of een familiegeschiedenis mee hebben.
- Deze veranderingen hebben voor ouderen meer impact dan voor andere leeftijdsgroepen, omdat het sociale netwerk van ouderen meer van de directe leefomgeving afhangt en ze vaker een sterke persoonlijke plaatsverbondenheid voelen.

Dit hoofdstuk gaat over de impact van de gaswinningsproblematiek op de leefomgeving van respondenten. Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen twee verschillende aspecten van de leefomgeving van respondenten: het huis en het dorp⁴. Zoals beschreven wordt in Tabel 1.1 (p. 8) bevinden tien respondenten in dit onderzoek zich in een versterkingstraject of hebben een versterkingstraject afgelegd. Schadeherstel en/of versterking van hun huis is voor alle bewoners een traject dat veel teweeg brengt in hun leven. Het kan leiden tot onzekerheid, verminderd woonplezier, verlies van regie, gevoelens van machteloosheid en onthechting, zeker als men naar een wisselwoning moet verhuizen (Dückers et al, 2023, p. 29). Daarnaast heeft ook het versterken van andere huizen in de buurt of het dorp effect op bewoners van alle leeftijden. Men ervaart

⁴ Er is geen officiële definitie van een ‘dorp’ in Nederland. Alle respondenten wonen in een plaats met minder dan 20.000 inwoners in het Ommeland.

veranderingen in het onderlinge contact tussen buren en ziet ongelijkheid in behandeling. Tegelijk ervaart men ook juist onderlinge steun en herkenning (Dückers et al, 2023, p. 35-39).

In de interviews hebben we geprobeerd te achterhalen of schadeherstel en versterking voor ouderen nog meer betekenen dan voor anderen en of zij daarbij specifieke problemen tegenkomen door hun hogere leeftijd of hun levensfase.

Veranderend huis

Eigen haard is goud waard

Ouderen blijven tegenwoordig langer thuis wonen en worden niet, later of korter opgenomen in een verpleeghuis (Boeije et al., 2019). Ze brengen daarbij tot wel 80% van hun tijd thuis door (Meijering, 2023, p.16). Dat kan te maken hebben met hun fysieke gezondheid die hen beperkt in activiteiten buitenshuis. Ouderen kiezen er soms ook bewust voor om meer thuis te zijn, omdat zij bijvoorbeeld rust willen. In de interviews beschrijven respondenten dat de gaswinningsproblematiek meer impact kan hebben op ouderen dan op bewoners in andere leeftijdscategorieën, omdat zij een grotere waarde hechten aan hun 'thuis'.

"Je wilt rust. Dat gedoe. Als jong persoon denk je misschien: ik ga drie maanden op vakantie. Dat is ook weer niet zo makkelijk als je ouder bent. Dan ga je niet even op wereldreis. Dan blijf je lekker thuis. Dat kun je je niet voorstellen als je jong bent, maar het is wel zo."

"En kijk, een huis is je tehuis, zo moet je het zien voor de ouder. Dat is je plek. Je zit veel meer thuis, je bent niet meer zoveel onderweg. Dat merk ik aan mijn financiële toestand. Dan ben ik me zo een week thuis en heb ik me zo 100 euro meer op mijn rekening staan. Je geeft dat heel makkelijk uit, als je ook weggaat. Voor een kopje koffie met een taartpuntje ben je een tientje kwijt! Ja, dat doe ik nou niet meer. Je bent veel meer thuis."

Een vertrouwde omgeving is belangrijk voor het welzijn van thuiswonende ouderen (Boeije et al., 2019). Ook in de interviews komt het belang van je 'thuis voelen' en je eigen plek vaak naar voren. Respondenten voelen zich 'gelukkig' en 'geriefelijk' op de plek waar zij wonen.

"Als jij gelukkig bent op de plek waar je woont, en je voelt je gelukkig... [...] Dat kan niet iemand anders voor je bepalen. [Echtgenote: Daarom wonen wij hier ook.]"

"Ik zit nou prima. Het is een huis als een jas. Ik trek hem aan en aan. Ja, ik voel me daar geriefelijk bij. Lekker thuis. Leuke buren, fijne buurt. Nou, dat had ik overal, maar hier ook weer."

"Je huis is je tehuis. En dat vind ik belangrijk. Dat is je plek zit, vooral als je ouder wordt. [...] Dat is je plek. Je weet je oude rotzooi, je weet je rommel. En nou ja, dat is een plek voor mij en dat is een plek. Waar je je thuis voelt. Zonder meer."

Onrust in huis

Schadeherstel en versterking gaan vaak gepaard met 'gedoe' en onrust in de huizen van respondenten, door de werkzaamheden die moeten worden verricht. Respondenten

beschrijven dat door deze werkzaamheden veel mensen over de vloer komen en dat het leidt tot veel rommel in hun huis.

"Dat moet, hè, het moet weer gerepareerd worden. Je hebt hier weer mensen over de vloer. Hè, je hebt de boel op de kop staan. En dan ben ik helemaal geen tut dat daar allemaal netjes is, want ik kan daar heel goed tegen, maar het doet nogal wat met je. Dat is wel allemaal gekomen door die aardgaswinning. Dat wij nu allerlei mensen steeds over de vloer hebben."

"Wat zijn de voordelen en wat is het nadeel? En ja, hoe lang heb je rommel in huis en vind je dat wel prettig? En al dat gedoe meer. En weer, met die eerste verbouwing hebben we natuurlijk wel negen weken bouwvakkers om ons heen gehad, hè. Dat is niet erg, hoor. Aardige mensen allemaal, maar sodemieter! Ja, je moet altijd oppassen hoe laat je uit je bed komt en op welke manier je uit je bed komt, hoe je eruit ziet als je uit je bed komt. [Gelach] Ja, dat is toch zo? Hè? ja, geen stress... Maar wel impact."

"Ja, ik bedoel met die aanpak ook, met die schade. Dus dan, ze slepen je huis leeg. Alle kamers moesten leeg. Ja, ten eerste, waar moet je het laten? Dus allemaal provisorisch ergens neergezet en dan maken ze foto's van tevoren. 'We zetten alles weer terug'. Nou nee, alles precies net anders. Dus je hebt er een heleboel werk van. Nou, daar zit ik niet op te wachten."

"Ik wou dat we er niks mee te maken hadden. Nou en dat ik hier rustig kon blijven zitten zonder dat dit weer aangepakt moet worden. Je krijgt die vreemde kerels in huis. Die gaan de de boel weer overhoop trekken, hè."

"Hij sleept materiaal uit en in de kamer en zo. Wie doet dat, hè? Wie haalt hier al die rommel eruit en brengt het bijvoorbeeld naar de garage? Daar is wel ruimte, daar kan het wel staan. Dat kunnen wij niet meer. Hè, daar zijn we te oud voor. Wie maakt de kamer weer schoon? Wie maakt het bestek schoon? En hoe gaan we om met warm eten, weer? Als ze hier aan het rommelen zijn, dan kunnen we niet koken hier."

In sommige gevallen kunnen respondenten grote delen van hun huis niet meer gebruiken tijdens schadeherstel of versterkingswerkzaamheden. Een respondent die dit meemaakte voelde zich hierdoor 'vreselijk kwaad' en 'onmachtig'.

"Toen wij die schade aan die zolder hadden, toen was die hele kamer leeg en we hebben een kamertje naast de hal, zeg maar. Daar hebben we een bureautje staan en daar kan mijn vrouw wat knutselen en strijken en zulke dingen. Daar moesten wij al die weken in zitten. Ook eten hè. Op de duur gingen we hier op zomerstoeltjes in de kamer zitten. Ja, wat doet dat met je? Je wordt vreselijk kwaad en je voelt je zo onmachtig. [...] Gewoon dus doordat ze lopen over je heen. Ze gaan hun gang."

Wisselwoning

Een aantal respondenten moest of moet in de toekomst naar een tijdelijke wisselwoning tijdens de werkzaamheden aan hun huis. Het verhuizen op zich is voor ouderen vaak al een grotere fysieke belasting dan voor respondenten die jonger zijn, zoals in hoofdstuk 3 (p. 16) beschreven is. Bovendien speelt er bij ouderen ook sterker het gevoel van verlies van de vertrouwde omgeving, het niet meer 'thuis voelen' en het moeizaam wennen aan dingen die anders zijn in de wisselwoning, zoals apparatuur.

"De telefoon vind ik het allerergste, want daar is geen vaste telefoon. Dus dan moet je met een mobieltje. Dat kan ik wel, maar dat is soms niet zo duidelijk. Als mijn zus belt, dan belt ze een uur. Ik vind dat zo'n mobiel een uur lang niet zo duidelijk luistert. Soms wel en soms niet, dat is niet altijd gelijk. Een gewone telefoon, die is gewoon duidelijk. Daar moet je wennen en daar heb ik geld op staan, dus ik moet wennen dat die niet leeg is. Zulke dingen. Ja, en koken. Hier kook ik op gas. Daar moet ik ineens elektrisch koken. Dat moet je dat ineens leren. Als ik dat goed in mijn hoofd heb, moet ik weer terug en moet ik hier weer op gas."

"Dan kun je wel wat meenemen en het is ook maar helemaal de vraag hoe lang je daar dan woont. Dat hier bij die [naam dorp] is, geloof ik, nou toch al een driekwart jaar of zo is dat al aan de gang, dus die mensen zijn al heel lang weg. En dan heb je dus je spullen niet. Ik heb hier in het [gebouw] gewoond, had ik ook 22 maanden mijn eigen spullen niet, en dat is heel vervelend."

Voor sommige respondenten zijn deze ongemakken een reden om ervoor te kiezen niet naar een wisselwoning te verhuizen of zelfs om hun huis niet te laten versterken zodat ze niet naar een wisselwoning hoeven.

"Ik heb bewust gekozen om niet te verhuizen in mijn vorige woning. Maar als de jonge mensen, met tegenzin, maar die doen dat gemakkelijker. Even een half jaar of een driekwart jaar er uit, even in een wisselwoning en weer terug. [...] Ik denk dat daar een verschil in leeftijd toch wel meespeelt."

"Ik denk wel dat de flexibiliteit misschien wat minder is. Ik ken ook van hier in de buurt, van mensen die waarschijnlijk ook hun huis uit moeten, ja, die zijn dik in de 80. En die zeggen van: 'We zien het op onze leeftijd, bijvoorbeeld, helemaal niet zitten om twee keer te moeten verhuizen. Eén keer eruit in een wisselwoning waar we niet om gevraagd hebben en waar we alles missen wat we hier in ons eigen huis hebben.'"

Inspraak in de verbouwing

Voor respondenten waarvan het huis wordt versterkt is het belangrijk om inspraak te hebben in hoe hun huis eruit gaat zien. Vooral respondenten die huren hebben het gevoel dat zij niet genoeg inspraak hebben tijdens het proces. Dit gebrek aan inspraak kan gaan om de inrichting van hun huis, bijvoorbeeld de keuze van tegels of de kwaliteit van de keuken.

"Ja, mevrouw, maar, sorry hoor, als u zo'n keuken wilt, nee, dat kan niet, dat kan niet!' Ja, terwijl ze uit een Poggenpohl-keuken weg stapte en dan moet ze 't nou met zo'n Gamma-ding doen. Dat maakt mensen ook nerveus. Die vinden het niet mooi natuurlijk. Je hebt dat opgebouwd als 65-jarige merendeels. En je wilt dat graag en daarom, denk ik, dat ouderen wat sneller gestrest zijn dan jongeren."

"Ze konden de tegels niet meer krijgen en we moesten maar genoeg nemen met afwijkende kleuren. Ja, nou dat zijn dingen waar ik mij vreselijk aan stoort."

Het gebrek aan inspraak kan ook gaan om aanpassingen aan specifieke behoeften gerelateerd aan hun leeftijd. Bijvoorbeeld, respondenten vertellen over hun wens voor een badkamer die groot genoeg is om een stoel in de douche te kunnen zetten en voor een benedenwoning zodat zij geen gebruik hoeven te maken van trappen.

"Tot mijn grote verbazing. Ik vroeg hoe breed het was. Hij meet 3.60, maar we hadden een kamer van 4,60. Ze hadden beloofd dat we dezelfde meters weer als we hadden, terugkregen. Het is niet zo. Dus wij zitten nu weer met het probleem dat onze eethoek en alles weg moet, want de kamer is veel kleiner. We hebben altijd gezegd. We woonden daar nog en we lieten het ook verbouwen. We hadden drie slaapkamers. Dan haal je één ervan af, dan heb je de badkamer. Ga die maar verbouwen. Kon niet, mocht niet, ik wil niet. Twee jaar terug ben ik gevallen met de fiets. Ik kon niets. Mijn vrouw stond in de douche en ik stond in de hal voor haar op een stoel, want we konden er samen niet in. Dat was behoorlijk klein en toen zeiden wij ook dat we graag een grotere badkamer wilden. Ze zeiden dat het niet op een andere plek kon, ze wilden niet alles afbreken, je ziet maar. We horen verder niets. We moeten alles meeneem en we worden eigenlijk een beetje geleefd."

"Wij moesten naar een andere woning omdat dit gesloopt werd. En ze hielpen ons niet, en wij zijn alle twee niet zo handig meer met traplopen dus het moest beneden. Er is beneden niks te krijgen."

"Ik wilde graag een kastje met lades voor pannen. Dat kun je eruit halen en dan hoef je niet op de knieën om achter een kastje een pan op te zoeken. Dus ik zeg: 'We worden allemaal ouder en we hebben last van onze rug, dat lijkt me wel wat.' Ik heb gebeld, maar dan moest je dat voor half april inleveren."

Veiligheidsgevoel

Het 'thuis voelen' en woonplezier wordt aangetast als respondenten zich niet veilig voelen in hun huis. Respondenten beschrijven hoe ze nadenken over wat er kan gebeuren en hoe hen dat soms beangstigt.

"Ja, dus dat weet je niet, maar ik zit wel altijd, weleens, als ik 's avonds op bed lig, dan denk ik: oh, als dat komt, dan moet ik daar langs. Weet je wel. Zo gauw mogelijk naar buiten."

"Als de beving er is, vind ik het griezelig en hier weet ik niet hoe dat zich ontwikkelt en zo. Je zit hier onder een betonvloer en dit is plat dak en daar zit beton."

"We voelen ons echt niet veilig hier in dit huis. Nou we zitten allemaal nog binnen de normen. Wij hebben het hier dus, we hebben dit op laten meten door een vriend van ons. Die is ook bouwtechnisch goed onderlegd. En de hele flat die zakt. Die is op drie graden uit het lood. Nou, in het bouwbesluit staat: als die vijf graden uit het lood is dan zit je in het gevarencentrum. Maar als er wel een zware beving komt en wie zegt dat die er niet komt?"

"Ik heb tot mijn elfde grotendeels in de tropen gewoond in gebieden waar veel aardbevingen waren. In Indonesië en in Peru en daar waren veel aardbevingen en ik was er heel erg bang voor de aardbevingen. Het devies luidde ook altijd: zodra er een aardbeving is, onmiddellijk naar buiten rennen. Het is de enige min of meer veilige plek die je dan nog hebt. Dus dat zit er bij mij ook nog altijd een beetje in, hè. Aardbevingen, daar voel ik mij niet jofel bij, nee."

Aan de andere kant zijn er respondenten die zich weinig druk maken over de veiligheid van hun huis. Zij relativeren bijvoorbeeld door te vergelijken met aardbevingen in andere landen of met andere risico's in het leven.

"Ik voel me wel veilig. Dit huis is degelijk gebouwd. [Echtgenote: Zo erg zijn we dus niet, maar het is gewoon vervelend. Hè, en ja... En toen die laatste aardbeving, als je dan zo schudt... Ja, dan voel je het wel even. Ik denk er niet aan. Dan denk ik: nou ja, we zien wel. Het is niet zo erg als in Italië, of waar dan ook. Hè, dat zijn echt schadelijke bevingen.]"

"Niet dat ik me nou heel erg zorgen maak over van dat het huis niet veilig is, maar gewoon onhandig, hè, van die procedures."

“Ja, het is, d'r is, bouwkundig is het veilig. Ja, zitten wel scheuren in vloeren en de muren en zo, maar ik heb 't mooi bedekt. [gelach] Er zit vloerbedekking overheen, dus. Ik zit daar niet zo mee. Ik bedoel, als ik de straat op stap en ik stik bij de stoeprand, dan kan je ook wat overkomen.”

“Er zijn nog wel aardschokjes. Dan zeggen ze: je voelt altijd alles, maar ik zit 's avonds soms zo en dan voel ik ineens even trillen. Er zijn veel meer die dat voelen, maar ook die dat niet voelen. Ze vertellen het niet, maar dat zijn van die hele kleine schokjes. Dat is niet erg, maar die zijn er nog steeds. Op een dag komt er wel weer een grotere, maar niet zoveel dat mijn huis instort, daar geloof ik niks van. Anders heb ik pech gehad. Kan ik ook niks aan doen. Daar ga ik niet hele dagen over zitten prakkeseren dat dat misschien gebeuren, want dan kan je je overal wel zorgen over maken. Ik kan misschien morgen van de trap vallen, zoiets. Ik kan met de fiets onder een auto, dat kan ook gebeuren. Als je daar over gaat denken, stap je niet meer op de fiets.”

Veranderend dorp

Het tweede aspect van de directe omgeving gaat over de buurt en het dorp. De geïnterviewde respondenten zijn geboren tussen 1934-1958 en hebben in die tijd hun regio wezenlijk zien veranderen, door bijvoorbeeld toegenomen mobiliteit, vergrijzing, schaalvergroting en veranderingen in de landbouw (Vermeij en Mollenhorst, 2008). Deze veranderingen vonden onafhankelijk plaats van de gaswinningsproblematiek. De respondenten beschrijven echter hoe ook de gaswinningsproblematiek zichtbare invloed heeft op de omgeving, in het bijzonder de versterkingsoperatie. In het eindrapport van Gronings Perspectief fase 3 (Dückers et al., 2023, p. 7) worden deze omgevingsveranderingen beschreven in de context van ‘woonplezier’ en ‘leefbaarheid’. Zo beschrijven bewoners bijvoorbeeld dat er meer vrachtverkeer is in de dorpen en dat vertrouwde dorpsgezichten verloren gaan.

Dergelijke veranderingen in de leefomgeving kunnen het welzijn en de gezondheid van bewoners beïnvloeden. In de bestaande gezondheidsliteratuur wordt gesteld dat mensen zich beter voelen wanneer ze een sterke band hebben met een bepaalde plek (Hoijtink et al., 2011). De mate waarin mensen deze band voelen wordt beschreven met het concept ‘plaatsverbondenheid’ (Hoijtink et al., 2011).

Uit de interviews blijkt dat deze plaatsverbondenheid voor ouderen bijzonder van belang is. Voor hen hangen bepaalde plekken samen met hun herinneringen of familiegeschiedenis en ze hebben vaak in de loop van hun leven een sociaal netwerk opgebouwd in hun buurt of dorp. Verschillende studies bevestigen het bijzondere belang van plaatsverbondenheid voor ouderen. (Buffel et al., 2011; Rikkengaa et al., 2014; Gobbens en Van Assen, 2017). Hierbij wordt opgemerkt dat ouderen meer tijd doorbrengen in hun directe omgeving en hun eigen huis in vergelijking met jongeren (Blokland, 2005; Rikkengaa et al., 2014). Een Nederlandse studie over zelfredzaamheid van ouderen concludeert dat kleine veranderingen in de leefomgeving van ouderen grote verschillen kunnen maken in hun welzijn (Rikkengaa et al., 2014).

Het artikel van Buffel et al., (2011) beschrijft meerdere dimensies van de plaatsverbondenheid: de fysieke, sociale en psychologische dimensie. Deze dimensies vinden we ook terug in de interviews met ouderen in relatie tot de

gaswinningsproblematiek. De fysieke plaatsverbondenheid komt bijvoorbeeld sterk naar voren als respondenten het hebben over hoe het vertrouwde gezicht van hun dorp verandert. De sociale dimensie zien we terug in het belang dat de respondenten hechten aan hun sociale netwerk in de buurt en in hun beschrijving van de sociale functie van gebouwen. Op de psychologische dimensie past de verbondenheid die respondenten met een plek voelen door hun persoonlijke herinneringen of familiegeschiedenis.

Dorpsgezicht

Verschillende respondenten beschrijven fysieke veranderingen in hun dorp die zij jammer vinden. Ze missen de vroegere gezelligheid, zien minder harmonie in bouwstijl of vinden dat de kern van het dorp verdwijnt.

“Ja, daar zijn wisselwoningen gebouwd. Heel jammer vind ik dat, want er was eerst een groot grasveld. Waar kinderen speelden. Mensen de hond uitlieten en zo. Het was veel gezelliger dan het uitzicht van nu. Bovendien vind ik het lelijke huizen.”

“Het is een hele mooie buurt. Het lijkt nu niks, Je kunt het misschien nu niet zo goed zien, maar normaal is dit een speeltuin. Je ziet daar geel klimrek en daar staat nog een speelding. [...] Normaal is het een speeltuin en daar lopen de kinderen. Verderop is een vijver.”

“Dan zie je zo verschillende type woningen ontstaan, dat hele kern uit dat dorp valt weg, hè. Dat vind ik dan wel jammer. Maar ik begrijp wel dat die mensen graag een mooie woning willen.”

“Ik fietste er gisteren langs en dacht: weer een huis weg? Het hele huis weg, zomaar weg. Je fietst door het dorp en er zijn zomaar hele huizen weg. Dan komen er weer nieuwe. Dat zijn geen oude huizen. Die kant op staan ook van die oude huizen. Dat zijn niet allemaal dezelfde soort. Ik kwam daar ook en dacht: huh? Er staat dan ineens zo'n groot huis. Dat waren hele mooie, kleine huisjes. Dat vind ik leuke huisjes, die oude huisjes. Er staat een heel groot, nieuw huis voor in de plaats. Die andere huisjes lijken nu helemaal niks meer. Anders waren het mooie huizen. Nu lijken het ineens kleine huisjes, wat ze niet zijn, maar omdat er zo'n groot huis naast komt, lijkt dat niet meer.”

Eén respondent vindt de veranderingen in zijn dorp zodanig negatief dat hij hoopt dat er in de toekomst niet meer versterkt wordt in zijn dorp.

“Ik hoop er gewoon op dat er verder niks versterkt wordt. Ja, ik zou dat erg jammer vinden, want ja, we zitten hier middenin en als u iets verder doorgereden was, dan had u gezien dat daar een hele of de halve straat gesloopt is en de andere helft van de straat moet versterkt worden. Het zijn hele flatblokken die daar zijn gesloopt. Ja, en die mensen, die zitten allemaal ergens in. Overal en nergens hier rond [plaatsnaam] in wisselwoningen. Nou, ik zit er niet op te wachten.”

Sociale verbondenheid in de buurt

Uit het panelonderzoek bleek eerder dat sociale verbondenheid belangrijk is voor de geestelijke gezondheid voor respondenten van alle leeftijdsgroepen, maar vooral voor jongeren (Kanis et al., 2024). De sociale verbondenheid bleek niet significant toe of af te nemen in recente jaren. Voor ouderen is de directe leefomgeving belangrijk in hun sociale connecties, terwijl jongeren zich ook via sociale media verbinden (Cramm, 2013; Boekel et al., 2017; Meijering, 2023). Uit de interviews blijkt ook de waarde van het sociale netwerk in de buurt voor ouderen. Een respondent beschrijft juist de behoefte aan een sociaal netwerk in zijn buurt.

"[Over vragenlijst] Heb ik ook ingevuld, want woont u in een fijne buurt? Dan kon je invullen: NEE, nee, neutraal, ja en JA met een uitroep teken en dan heb ik JA! ingevuld. En daarom ga ik ook niet in [ander dorp] wonen. Ik heb wel begrepen dat ze proberen zoveel mogelijk dan, zeg maar, het buurtje bij elkaar te plaatsen. Nou, dat is op zich al een mooie gedachte. [...] We hebben hier nog een overlijden meegemaakt en daar ook en nou, dat doen we allemaal samen."

"We hebben een gezellig buurtje. We helpen mekaar. [buurvrouw] was laatst gevallen met de fiets en nou, toen moest d'r tuin verzorgd worden. Nou, dat hebben mijn buurvrouw en ik samen gedaan, buurvrouw ging op vakantie, nou, toen ging ik de hele hap water geven, weet je wel, zo. En even de fiets naar de maker brengen. Dat soort dingen, dat ga je dan doen. Ja, dat is heel fijn, ja. Dus da's een hartstikke leuk buurtje."

"Ik ken heel weinig mensen hier. Dat kom misschien ook wel door mezelf. [...] Vroeger wel, toen ik nog werkte, had ik door je werk veel contacten automatisch eigenlijk. En zit je ook wat lekkerder in je vel."

Spanningen door ongelijke behandeling

In het eindrapport van fase 3 door Dückers et al. (2023, p. 70) wordt beschreven hoe bewoners van alle leeftijdsgroepen ervaren dat sociale relaties in de buurt onder druk komen te staan doordat bewoners een willekeur ervaren in de behandeling van individuele zaken. Dit beeld wordt ook bevestigd in de interviews met ouderen. Ouderen zijn mogelijk kwetsbaarder voor de effecten van deze spanningen, omdat zij meer dan andere leeftijdsgroepen hun sociale relaties uit hun directe leefomgeving halen.

"Er zitten twee kanten aan, want het heeft erg verstorend gewerkt. Mensen kregen te maken met zoethoudertjes. Je huis wordt wel gerepareerd, en sommige straten werden inderdaad minimaal gerepareerd. Sommige straten werden plat gezet, en er werd gewoon nieuwbouw op gelegd. En dan keken die mensen naar elkaar van: jullie nieuwbouw en wij hier en daar een muur reparatie. Wat is dit?"

"Wel bij een buurman van mij en dat is juist het frappante, niet deze buurman, maar die woont ongeveer nou misschien 50 meter verder en die had zo'n klein scheurtje en die krijgt 10.000 euro. Dat vertelt die dus ook nog na. Ik vind het verder prima dat die 10.000 euro krijgt. Maar de vergelijking is weer zo raar en zo gek! Hoe is het nou mogelijk dat dat kan?"

"Dat geeft onderling heel veel strijd. Wij hebben dat ook gehad. Ons blok is als eerste afgebroken. Het huis van de buurman was helemaal precies hetzelfde. In dezelfde tijd gebouwd. Dat werd in eerste instantie niet afgebroken. Dus dan heb je precies dezelfde situatie. De ene gaat plat en de andere is een jaar later veilig verklaard. Die gaan helemaal door het rooie heen. Terwijl ik er niks aan kan doen. Dat is hier natuurlijk ook zo. Die mensen kunnen daar natuurlijk niks aan doen. Die mensen gunnen deze rij ook een nieuw huis. Er zijn wel sommigen die zeggen: ja, maar jullie... Dat krijg je dan toch."

"Met de naaste burens merk ik het wel. En voor de rest weet ik het niet. [...] Die zijn boos dat bij hun niks gebeurt, en hier wel. [...] Natuurlijk zijn ze boos op mij, maar dat is de menselijke aard."

Verlies van sociale contacten

Daarbij kunnen sloop-nieuwbouw projecten ervoor zorgen dat buurten verloren gaan. Bijvoorbeeld, omdat mensen besluiten te verhuizen door zo'n project. De impact van hiervan kan heftiger zijn voor ouderen die meer moeite hebben met het maken van nieuwe sociale contacten.

"Ja, dat hele complete wijken worden... [Echtgenote: Worden gesloopt.] Gesloopt. Met mensen die daar 40, 50 jaar gewoond hebben... die worden uit elkaar getrokken. De één gaat daar wonen en de ander gaat daar wonen. Maar als jij boven de 50 bent, als je geen schoolgaande kinderen meer hebt... Dan leg je niet zo gemakkelijk meer contacten. Als je kleine kinderen hebt, die spelen met elkaar. Hè, nou ouders die brengen de kinderen naar de dagopvang of naar de school. Weet je? En ze zijn lid van een sportclub of andere vereniging. Dus mensen komen gewoon met elkaar in... En ik, ja, sta ik nou te wachten, ik ben nou 71, sta ik nou nog te wachten op een uitgebreide nieuwe kennissenkring."

Sociale infrastructuur

Respondenten beschrijven in de interviews de impact van de versterkingsoperatie op gebouwen die een sociale functie hebben, zoals kerken en dorpshuizen. De NCG schrijft dat er in totaal 39 dorpshuizen versterkt zijn of nog versterkt moeten worden (NCG, 2023). Verder zijn er 35 kerken in het aardbevingsgebied die zijn of nog moeten worden versterkt (NCG, 2023). Tijdens de versterkingsoperatie worden deze gebouwen tijdelijk gesloten. Dit betekent soms dat er tijdelijk geen activiteiten zijn en in andere gevallen dat de activiteiten op een andere locatie plaatsvinden. Dit heeft veel gevolgen voor de sociale infrastructuur, die volgens de literatuur een belangrijke rol speelt in het sociale leven van veel ouderen (Vermeij, 2016, p.40-41; Brummel en Smits, 2021).

"Maar goed, elke zondag zitten daar wel mensen in de kerk. We houden daar concerten, we houden daar tentoonstellingen. Ja, als kerkbestuur, wat moet je dan in vredesnaam. De boel sluiten heeft voor ons hele grote consequenties. Eén van de voorstellen was om de boel meteen dan niet te versterken en dan de kerk tien jaar te sluiten, en dan hopen dat die bevingen wat minder waren geworden en dat het gebouw er nog stond. [Respondent lacht] Dat zijn van die techneuken oplossingen, zo van "Ja, het duurt..." Het is niet werkbaar. Dat kan helemaal niet."

"Dan dacht ik: nou, dat is nou ideaal voor een dorpshuis. Het stond helemaal daarachter, dus die huizen die hier nu staan hadden gewoon ook gebouwd kunnen worden, maar dan breken ze dat af [...] En het scheelt misschien één of twee huizen, maar je had dan wel een dorpshuis gehad met een hele grote gymzaal waar je weer God weet wat je allemaal in kon doen, en al die lokalen en noem maar op. We hebben al een parochiehuis en de protestantse kerk heeft ook een gemeentehuis, zal ik dan maar zeggen. Daar worden ook dingen georganiseerd, natuurlijk, maar een dorpshuis waar je desnoods 's avonds even een biertje kunt gaan drinken of even kunt kaarten, dat is er dus niet."

Aan de andere kant kan de versterking van gebouwen met een sociale functie gepaard gaan met zogenaamde 'koppelkansen'. Dat betekent dat deze gebouwen tijdens de versterkingsoperatie ook kunnen worden verduurzaamd of op een andere manier kunnen worden verbeterd. Respondenten beschrijven dat fijn te vinden.

"Toen hebben we ook een plan gemaakt van elk dorp een duurzaam dak, hé. Elk dorp moest een dorpshuis hebben of een wijkcentrum wat duurzaam was. Daar was ook geld voor, 5 miljoen van de NAM, geloof ik. Afijn, dat hebben we toen dat getrokken, hebben we mensen voor aangenomen, Maar afijn. Dus dorpshuizen waren heel relevant, zijn heel relevant in de omgeving Groningen. In Nederland en in Groningen in het bijzonder. Dus ik was heel blij met dat dorpshuis wat zo opgekalefaterd werd van, nou ja, ouderwetse kroeg met verbeteringen tot een hypermodern gebouw met wifi in alle hoeken bij wijze van spreken."

"En dan denk ik: ja, nou, we zien wat daar gebeurd is, aan dat dorpshuis, prachtig allemaal! Maar ik vond het fijn, hoor, toen we hem opleverden. De koning kwam kijken en oh nou schitterend!"

"Nou, dat is ons dorps huis, maar dat is ook een jeugd honk, hier tegenover. Niet dat ik last hebt van die jongens hoor maar het nodigt niet uit als dorps huis, weet je wel [...] Hier, ja, altijd gordijnen. Geen ramen. Nee. Als we daarheen gaan, nou, we hebben natuurlijk daar de burendag en eenmaal in de maand eten we daar, en maar, ach, op zich, maar 't is niet, geen licht genoeg. Je moet licht hebben. Oudjes houden van licht."

Persoonlijke verbondenheid

In veel interviews komt de psychologische plaatsverbondenheid van ouderen naar voren. Dat kan met de provincie Groningen zijn, met hun dorp of zelfs met de buurt waarin zij zijn opgegroeid.

"Nou, en ik ben hier geboren en getogen als je die kant op kijkt, ongeveer 50 meter verder daar bij die huizen, staan we niet meer, maar daar ben ik geboren. Dus mijn roots liggen hier eigenlijk. Mijn oma heeft daar op de dijk gewoond en opa dus ik bedoel mijn roots liggen hier helemaal in deze buurt. En ik voel me ook heel prettig hier in deze buurt."

Respondenten voelen zich verdrietig als er door de versterkingsoperatie plekken verdwijnen of veranderen waar zij zich verbonden mee voelen, herinneringen bij hebben, of waar een familiegeschiedenis in zit. Ook zien ze dat hun kinderen minder verbonden zijn met het dorp omdat bepaalde gebouwen verdwijnen. Hierbij maakt een respondent de kanttekening dat deze veranderingen niet alleen door de versterkingsoperatie plaatsvinden, maar dat dit de veranderingen wel heeft versneld.

"Ze hebben geen kleuterschool, de lagere scholen zijn er niet meer, het voortgezet onderwijs... Alles is weg waar ze op hebben gezeten. Onze woning, waar we eigenlijk groot geworden zijn, is ook weg. Dat heeft ook weer effect. Als ik langs mijn school van vroeger loop, denk ik: daar heb ik op school gezeten. Dat hebben ze hier niet meer. Zij zijn niet alleen. De kinderen die hier in de buurt allemaal naar school zijn gegaan, die hebben dus niks meer hier. Alles is weg. [Echtgenote: Allemaal weg. [...] Ik denk dat het een versneld proces ook is doordat dit nu allemaal door de aardbeving nog vlugger weg moest.]"

"Niet alles wordt met geld opgelost. [...] Nou en ons cultureel erfgoed wat heel langzaam een beetje gesloopt wordt. Onze Groningse kerken. Hè, dat is cultuurerfgoed. [...] Dat hoort bij het hele dorp. Wat een compleet nieuw dorp wordt. Maar het is niet meer het dorp. Het is een nieuw dorp. Maar al het oude wat er was en huizen die mensen die dit geërfd hebben van opa en oma waar nou de derde of de vierde generatie in woont... [verdwijnt]."

"Echt de oude, zeer oude panden moesten helemaal tegen de vlakte. Dat waren oude winkels, maar die gingen helemaal tegen de vlakte. En dan werd daar weer een nieuwe nieuw pand opgezet."

Symbolische waarde van gebouwen

De NCG heeft een afwegingskader voor rijksmonumenten⁵ opgesteld, onder andere om rekening te houden met de persoonlijke verbondenheid van bewoners met gebouwen. Dit kader verduidelijkt welke factoren meegewogen worden bij het beslissen hoe cultureel erfgoed wordt versterkt. In dit afwegingskader valt de waarde die bewoners hechten aan gebouwen onder 'symbolische waarde'. Bijvoorbeeld, de NCG beschrijft in het afwegingskader voor rijksmonumenten dat versterkingsconstructies niets mogen

⁵ Het Afwegingskader voor Rijksmonumenten Deel 1 is gepubliceerd in 2018. Deel 2 van dit afwegingskader is nog niet gepubliceerd (NCG, 2023).

afdoen van de architectonische waarde van een gebouw met een hoge symbolische waarde. Daarbij schrijft de NCG dat gebouwen met een hoge symbolische waarde niet mogen worden afgebroken tijdens de versterkingsoperatie. Respondenten hebben niet altijd vertrouwen dat de symbolische waarde van gebouwen ook echt wordt gewaarborgd. Zij ervaren onzekerheid, die hun veel doet omdat het gebouw hen 'aan het hart' gaat.

"Het is vervelend. Vooral de onzekerheid, zeker met de kerk. Dat is echt een monumentaal gebouw uit de middeleeuwen. Een top 100 monument, dus dat is wel iets dat ons aan het hart gaat."

"Een hele kerk die compleet gerestaureerd moet worden, en dan moet je maar afwachten... [Echtgenote: En alle boerderijen.] En wat er onder die fundering gebeurt [Echtgenote: Zien we niet.] Wat zou het ontzettend zonde zijn als dat betekent als dat allemaal straks weg is."

Er waren echter ook positieve ervaringen met het versterken van een plaatselijke kerk. Een respondent beschrijft het fijn te vinden dat alle diensten door konden gaan tijdens de versterking.

"En de kerk, de Rooms-Katholieke kerk, die had ook heel veel schade. [...] Daar werd van binnen in die kerk een gigasteiger opgericht en dan konden ze allemaal van binnenuit dat dan allemaal doen. [Echtgenote: Ja, geweldig hoor.] Behalve de erediensten kon het allemaal gewoon doorgaan. Dat ging allemaal prima."

6. Levensfase

- Ouderen zijn ook bezig met de nalatenschap van hun huis.
- Sommige ouderen kunnen door de gaswinningsproblematiek niet meer van hun pensioen genieten.
- Ouderen hechten veel waarde aan hun wooncomfort op de korte termijn.
- Ouderen wegen hun resterende levensjaren mee in de beslissing om hun huis te laten versterken of niet.
- Sommige ouderen beschrijven dat zij denken dat de impact op jongeren groter is dan voor henzelf, omdat zij meer levenservaring hebben.

In dit hoofdstuk gaat het over de invloed van de levensfase van de respondenten op de manier waarop zij de gaswinningsproblematiek ervaren. Met elke levensfase zijn de prioriteiten van mensen anders, zo ook voor ouderen. Ouderen kunnen daarom de gaswinningsproblematiek anders ervaren dan jongeren of mensen met een jong gezin.

Minder afleiding

Alle respondenten in dit onderzoek zijn met pensioen. Hierdoor kan het zijn dat ouderen meer tijd hebben om zich bezig te houden met de gaswinningsproblematiek en minder afleiding hebben.

“Nou, kijk, ik denk dat jongere mensen ook nog meer met hun werk, hun beroep en hun studie enzovoorts bezig zijn. En dat die versteviging iets secundairs is. Terwijl het voor mij, ja, ik werk niet meer. Ja, ik doe nog wel vrijwilligerswerk. En dat is ook zinnig vind ik zelf. Maar het is wel meer tijd om hiermee bezig te zijn. Het sluipt eerder je gedachten binnen want je bent niet meer met dingen als werken en zo bezig.”

Nalatenschap

Ouderen hebben soms specifieke overwegingen wat betreft schadeherstel en de versterkingsoperatie die te maken hebben met hun nalatenschap. Hierbij gaat het om een specifieke groep ouderen met een koophuis voor wie hun huis niet alleen een woonplek is maar ook hun opgebouwde kapitaal vormt. Sommige ouderen vinden het belangrijk dat zij dit kapitaal kunnen nalaten aan hun kinderen.

“Wij ouderen zijn natuurlijk, kijk, voor ouderen is een huis vaak hun pensioen, hè. Voor een jongere is dat natuurlijk gewoon, die wil hier fijn wonen en ja, als ik hier ben, dan verhuis ik wel weer. Ouderen, die 65 en ouder zijn, die denken, nou, op enig moment verkopen we die handel aan de kinderen, of aan wie dan ook, en we gaan in een huurhuis. En nou, dat soort dingen.”

Afgenomen pensioen

De gaswinningsproblematiek zorgt ervoor dat sommige ouderen minder van hun pensioen kunnen genieten. Dat geeft soms een gevoel van onrecht, omdat het pensioen iets is waarvoor zij hebben gewerkt en waarvan zij zouden moeten kunnen genieten. Het voelt voor sommige respondenten alsof hen dat *'gedeeltelijk is afgenomen'*.

"Dan komen we weer terug bij het begin: wij hebben er niet om gevraagd. We worden die kant op geduwd en je wil dat niet. Hij wordt straks 81, ik ben 70. Dat wil je niet meer. Je wil natuurlijk gewoon van je pensioen genieten en dingen doen."

"En je krijgt je pensioen, krijg je dit geklooi. [...] Dat is ons gedeeltelijk afgenomen door al die ellende, ja. We zaten er niet op te wachten, hoor."

"Ik wilde een glad en smooth pensioen. Voor 40 euro naar de Costa del Sol of Barcelona."

"Ik ben het leven nog niet moe. Ik wil graag nog leuke dingen doen in het leven en ik wil dat dit afgerond wordt. En ik wil hier ook comfortabel gaan wonen."

"Nou zijn wij dus als zeventigjarige ondernemer uitgeput, oud en ziek. Daar komt het eigenlijk op neer. En nou is er niks voor ons, wordt helemaal niks in voorzien."

Langdurige trajecten

Een regelmatig terugkerend thema is het tempo van het versterkingsproces. In het eindrapport van Gronings Perspectief fase 3 (Dückers et al., 2023, p. 52) komt naar voren dat respondenten van alle leeftijden het vervelend vinden dat het versterkingsproces lang duurt. Dit komt ook veelvuldig naar voren in de interviews met oudere respondenten die al jarenlang in een versterkingstraject zitten of bezig zijn met de afhandeling van schade. Het wachten, het uitstellen en de onzekerheid geven stress en het gevoel al een hele lange tijd in *'ellende'* te zitten.

"Wat ik heel vervelend vond, was dat het allemaal zo verschrikkelijk lang duurde. Je hebt eigenlijk gewoon een simpel probleem. Door het bij het begin zo helemaal verkeerd aan te pakken duurde het maar."

"Ja, het leverde wel stress op, dat dat zo lang duurde. [...] Ik weet niet wat er gebeurt. Dan wil je wat nieuws en dan denk je: dat moet eerst nog gebeuren. Heel lang wachten. [Dochter respondent: Dan voel je je niet veilig en moet je lang wachten. Moet je een jaar wachten? Moet je drie jaar wachten? Je weet het allemaal niet.]"

"Dat is allemaal onzekerheid. Je bent nergens zeker van en dat vind ik niet leuk, want ik moet overal controle over hebben. Dat duurt al jaren. Er wordt mensen al zes jaar lang gezegd: er gebeurt wat met uw huis, we weten nog wat en we weten niet hoe. Dan zeggen ze: aan het eind van het jaar hoort u ervan, maar dan hoort u niks. Dan duurt het weer een paar maanden en komen ze weer kijken. Er zijn wel 100 mensen geweest. Iedere keer weer anderen die moeten kijken. Dan weet je nog niks. Ik wilde graag nieuwe vloerbekleding. Dat is al zes jaar geleden en het ligt er nog niet in."

"Het tempo ligt natuurlijk zo ontzettend laag: 800 tot 1000 woningen per jaar. 15.000 woningen. We zitten nog 15 jaar in deze ellende."

"Ook dit jaar zijn we het hele jaar nog wel weer bezig. Dus dan praten we vanaf 2012, nou ja, 2013 met die ellende."

Dit tempo kan een specifieke impact hebben op oudere respondenten. Bijvoorbeeld, sommige respondenten weten dat zij op termijn willen verhuizen vanwege hun leeftijd, bijvoorbeeld kleinschaliger wonen. Dat is lastig te plannen of te besluiten als de schade nog niet is afgewikkeld.

"Ik heb zoiets van: 'ach, voorlopig redden we ons wel'. Maar ja, het zou wel fijn zijn als mijn huis althans... Dat het probleem opgelost is en dat ik vrij ben om te kiezen van: wil en kan ik hier nog blijven wonen. Of moet of wil ik ervoor kiezen om het toch te verkopen en ergens anders iets op een kleinere schaal te gaan wonen."

Laatste levensfase

Ouderen ervaren vaak de eindigheid van het leven bewuster. Ze leven van dag tot dag omdat ze niet zoveel levensjaren in de toekomst meer hebben. In de gaswinnings situatie is het voor hen daarom belangrijk dat hun comfort en woonplezier op de korte termijn bewaard blijft of dat ze op hun plek kunnen blijven.

"Ik ga niet mee sparen, ik ga lekker leuke dingen doen van mijn geld en ze bekijken het maar. Ik bedoel maar het huisje is daar en de kinderen die kunnen mij er wel van begraven of cremieren, met dat geld dus daar is niet zo'n probleem. Dus ik maak me daar niet druk om."

"Als je er 30 jaar bent, denk je er misschien anders over. Dat denk ik wel, want als je vroeger zei, dan redden we dat wel. Als wij daar komen, dan willen wij dus ook op stee zitten, we willen op ons plekje zitten. [...] als ik het bekijk, had je vroeger zoiets van, dat kan morgen ook nog wel. Nee, wij willen dat op zijn plek. Ik denk wel dat leeftijd ermee te maken heeft."

"We woonden eerst ergens anders, we zijn toen hier naar dit huis gekomen. Hij is 87, ik ben 84. Dan denk je: de laatste jaren dat je leeft, wil je graag hier een beetje gezellig blijven wonen. Dat is zo frustrerend, dat ze dan steeds weer je huis... Ach hè, zo weggoien."

"Onze bovenbuurvrouw die is ook in de 80. Nou, die heeft de vloer nog meer omhoog staand als wij. Wij zal mijn tijd wel uitduren. Die had haar onderbuurvrouw op visite. [Echtgenote: 90 jaar]. Die is 90. En ik snap dat. Dat mens is 90. [Echtgenote: Van mij hoeft het niet meer]. En die heeft dan van het voorjaar haar man verloren, die zegt: 'Ik begin er niet meer aan.' Nou wil ik die ellende niet meer. [Echtgenote: En zo gaat het met de meesten.]"

"Nou, weet je waarom dat ik denk dat het voor oudere mensen erger is. [...] Laten ze de boel maar maken. Laten ze het maar oplossen. En ik hoef geen geld om dat zelf te regelen. Ik wil gewoon dat dit huis weer in orde is."

Het bewustzijn van de jaren die nog resteren kan ook leiden tot de beslissing om af te zien van de versterking. Men weet immers niet of men de tijd die de versterking gaat duren nog zal overleven. Eén respondent beschrijft het verdrietig te vinden dat haar broer in een wisselwoning is overleden en legt uit dat dit meeweegt in haar eigen beslissing over de versterking.

"En zij, dat bedoel ik, dat is haar gedachtegang: ja, als ik het meld en ik moet eruit, dan ben ik hier zoveel jaar van mijn plekje af. En ik ben ook in de 70 en ik kom er misschien wel nooit meer. Dat zijn ook allemaal dingen waar ik me van afvraag van: weet de NAM wel genoeg hoe dat daar allemaal [zit]."

"En daarna moeten we nog een keer weer terug. We weten niet of we dat overleven. Kijk, dat soort verhalen hoor je ook regelmatig. Dat mensen daar dan niet meer de energie voor hebben om dat hele proces in te"

gaan. Terwijl ze wel aan de andere kant onder druk worden gezet om dat dan toch wel te doen. Dus dat is voor heel veel mensen behoorlijk zwaar, ja."

"Mijn broer zat vorig jaar in een wisselwoning en daar is die overleden. Ik zei: dat wil ik niet. Dan zit je niet eens in je eigen huis. Die is nooit in zijn eigen huis teruggekomen."

"Daar wonen twee oude mensen. Die mevrouw, die is 85, en de meneer is 95 en twee jaar geleden liepen we er langs. Ze woonden in containers. Hij wilde ook niet uit zijn huis. De burgemeester is daar vaak geweest om met die man te praten. Want zij was bang in huis. Dan heb je ook nog. Hij zei: ik ga hier niet weg, dat is mijn woonplek. En de een zegt: ik ga wel weg. En de ander zegt: ik ga niet weg. En toen, uiteindelijk, hebben ze containers op hun eigen erf gekregen. Wooncontainers. En dat is ook al wel vier jaar geleden. Het huis is bijna klaar. Een heel mooi huis, ook. Prachtig. Maar ze hebben dat laatste stukje leven hebben ze wel in containers gewoond."

Een hoge leeftijd kan ook druk leggen op het nemen van de beslissing om wel of niet te versterken. Zoals een respondent uitlegt, omdat 'ieder jaar een belangrijk jaar' is.

"Een jaar later zei ik: nu doe ik alles wat ik wil en ik wacht nergens op. Want misschien gebeurt er nooit wat. Je weet het niet. [...] Ik ben 82, dus ieder jaar is wel een belangrijk jaar. Dan denk je: als ik nog wat wil, dan moet dat nu wel gebeuren. Daar loop je wel tegenaan met je leeftijd."

"Ik dacht: doe ik het of doe ik het niet? Ik kan ook niet te lang wachten, want dan kan ik er niet meer van genieten als je 80 bent. Je kan 100 worden, maar je kunt ook over een paar maanden dood zijn. Ik wil er nog even van genieten."

Meer levenservaring

In sommige gevallen beschrijven respondenten dat de levensfase waarin zij in zitten de impact van schade afzwakt. Zo beschrijft een respondent dat zijn huidige levensfase ervoor zorgt dat hij minder waarde hecht aan materiële zaken. Een andere respondent beschrijft dat levenservaring ervoor heeft gezorgd dat hij deze zaken beter kan relativeren.

"Als je jong bent, dan wil je van alles. En dat is ook prima natuurlijk, maar als je wat ouder wordt, dan heb je gewoon steeds minder dingen nodig. Ik bedoel, ik ga geen feestjes geven hier, of zo. [lacht] Op de verjaardag komen misschien een man of drie."

"Ik ben nogal wat gewend in mijn leven. Ja, in het buitenland, met overstromingen."

"Ik denk het, ja, het klinkt lullig, maar ik denk toch dat het alles te maken heeft met het feit of je ergens over na kan denken of niet er over na kan denken. Ik denk dat ik het een beetje ouder, een beetje logisch ben blijven benaderen."

7. Verschillen onder ouderen

- Ouderen zijn niet één homogene groep, hebben niet allemaal dezelfde problemen en zijn niet altijd kwetsbaar.
- Het is belangrijk bedacht te zijn op 'seniorisme': vooroordelen en stereotypen over ouderen.
- Ouderen hebben veelal het gevoel te dat ze door hun leeftijd niet serieus genomen worden in de gaswinningsproblematiek.
- Veel ouderen helpen zelf anderen bij de gaswinningsproblematiek en zijn actief in vrijwilligersorganisaties.

In het eindrapport van Gronings Perspectief fase 3 van januari 2023 (Dückers et al., 2023) wordt gesproken over 'kwetsbare groepen'. Met 'kwetsbaar' wordt hierbij bedoeld dat de gaswinnings situatie op deze groepen een zwaardere impact heeft dan op andere bewoners. De verwachting was dat ouderen zo'n kwetsbare groep vormen, omdat zij door een slechtere gezondheid en andere aspecten van hun levensfase mogelijk meer last ondervinden van de gaswinnings situatie. Tegen deze verwachting in, laten de paneldata echter voor ouderen geen significant grotere impact van de gaswinnings situatie op de gezondheid dan voor andere leeftijdsgroepen. Wat mentale gezondheid betreft blijken ouderen zelfs weerbaarder te zijn dan jongeren. De waarde van de kwalitatieve interviews is dat deze dieper ingaan op de specifieke ervaringen van ouderen en laten zien welke aspecten van de gaswinningsproblematiek voor hen extra zwaar wegen. Daarbij ligt het gevaar op de loer dat we ouderen als één homogene groep gaan zien, in plaats van als individuen met verschillende levens en mogelijkheden, en hen stereotyperen als kwetsbaar. We gaan daarom nu verder in op de verschillen tussen ouderen die in de interviews naar voren kwamen.

Rol van persoonlijkheid

Uit de interviews blijkt dat persoonlijkheid een grote rol speelt in de beleving van de gaswinningsproblematiek. Respondenten zien soms duidelijk verschillen in hoe zijzelf en hun partner met dezelfde situatie omgaan.

"Nou mijn vrouw heeft daar slapeloze nachten van gehad. Ik kan dat, ben daar wat makkelijker in. Ik denk: ik kan 's nachts mijn probleem niet oplossen, dus je moet 's nachts, 's avonds voordat je naar bed gaat je problemen in je schoenen laten staan."

"Mijn man komt al helemaal niet achter die computer. Die doet dat helemaal niet. En ik zeg van: vind je dat niet akelig dat je zelf nou niet weet... 'Ik vind het allemaal best', zegt-ie. Die staat anders in het leven."

"Ja, dat is voor mijn man nog erger als voor mij. Ik word boos en dan denk ik: stik! Maar mijn man die kropt het op en gelukkig is ie nu bij een psycholoog."

Respondenten beschrijven hoe persoonlijkheid hun beleving van de gaswinningsproblematiek beïnvloedt. Bijvoorbeeld, zij beschrijven dat ze zich niet zo snel druk maken of in het algemeen optimistisch zijn. Sommige respondenten denken dat de rol van persoonlijkheid zwaarder meeweegt dan de rol van leeftijd.

“En dat geldt dus ook voor die 65-plussers. Er zijn dus heel veel mensen die dus naar hun pensioen gaan en dan houdt het op. Die gaan buiten zitten, of binnen zitten voor het raam of buiten zitten. En dat is het. Die hebben hier ook niks meer te vertellen. [...] Maar dat plannen, dromen, willen, moet je als mens altijd hebben. Dat is ook mijn idee dat ik gewoon mee doe in demonstraties”

“Ik maak me nooit zo druk over dingen waar ik toch geen invloed op heb.”

“Het is een andere insteek, maar ruwweg kan je zeggen dat mensen op twee manieren in elkaar kunnen zitten. Dat heeft met leeftijd op zich niet veel te maken. Je hebt mensen met een internal locus of control en je hebt mensen met een external locus of control. Die laatste groep hebben veel veiligheidssignalen in hun omgeving nodig om ze goed te kunnen voelen. Als daar een gebrek aan is, gaan ze zich ongemakkelijk voelen. Mensen met een internal locus of control die hebben de veiligheidssignalen van binnen nodig. Dus die hebben het gemakkelijker om overeind te blijven als er aan de buitenkant wat gemis is. Dit omdat ze het bij zichzelf kunnen zoeken. Ik denk dat daar een belangrijk verschil zit in hoe mensen verdragen om met dit soort dingen om te gaan.”

“Mensen die zijn altijd een beetje down en een beetje somber. Nee, ik ben één van de positieve jongens. Ja, ik denk zeker dat het allemaal weer goedkomt.”

Seniorisme

Ouderen in het algemeen als ‘kwetsbaar’ zien kan bijdragen aan het fenomeen ‘seniorisme’, vooroordelen over mensen van hoge leeftijd. Een onderzoek van de het Centre for Urban Health van de Universiteit van Amsterdam beschrijft hoe ouderen te maken krijgen met stereotypen over de aftakeling van de fysieke en mentale gezondheid en afhankelijkheid (Brinkhof et al., 2022). Bewoners in Groningen voelen zich in de gaswinningsproblematiek niet serieus genomen door de overheid of instanties (Dückers et al., 2023, p. 50). Dit geldt voor bewoners van alle leeftijden, maar sommige ouderen geven in de interviews aan dat zij dit gevoel sterker voelen door hun leeftijd. Ze merken dat ze worden weggezet als oude mensen die ‘zeuren’ of krijgen het gevoel er op hun leeftijd niet meer toe te doen. Daarbij hebben ze soms gevoel dat hun problemen worden gebagatelliseerd door mensen die hen zouden moeten helpen.

“Maar deze jongen, die hier nou kwam... Hij wist alles. Hij was van dezelfde leeftijd als onze kleinkinderen bijna. En hij gedroeg zich alsof hij... Hij wist alles. En wij moesten niet zeuren. Wij zijn maar oude mensen [lachend]. Dat gevoel krijg je dan en dat is vervelend. Dan denk ik: kom, we zijn wel in de 80, maar onze... [Echtgenoot: je hoofd werkt nog goed. Dus we doen alles zelf, we doen alles gewoon en dan denk ik: doe niet zo vreemd. Maar je hebt dan het gevoel alsof je... en dat heb ik niet zo vaak. Maar met deze jonge man had ik het gevoel van ach, die ouwe mensen, ze zeuren. Dus dat is heel vervelend.]”

“Je wil graag oud worden, maar ik ben er niet blij mee. Je loopt toch tegen dingen aan, dat je denkt: je doet er niet meer toe.”

Het gevoel van stereotypering kwam bij één respondent ook door het interview naar boven. De respondent was geprikkeld toen er in het interview werd gevraagd naar hulp

bij het gebruik van digitale middelen. De respondent beschreef daarbij het gevoel dat de vraag al a priori veronderstelde dat hij daartoe niet in staat is vanwege zijn leeftijd.

"[Interviewer over gebruik digitale middelen: U doet het gewoon zelf?] Ja, kijk de vraag is al verkeerd. [...] Twijfelde je aan mijn geestelijke capaciteiten dat ik dat niet meer zelf zou kunnen?"

Actieve ouderen

Seniorisme bestaat vaak ook uit stereotypen over afhankelijkheid en passiviteit. De respondenten beschrijven in de interviews dat vrijwilligersorganisaties bijna alleen maar uit 65-plussers bestaan. Ook zijn er met name in de groep 'jonge ouderen' respondenten die zich actief inzetten voor anderen met betrekking tot de gaswinningsproblematiek. Bijvoorbeeld door het lezen en beantwoorden van brieven via een vrijwilligersorganisatie of door te helpen met het aanvragen van vergoeding voor immateriële schade.

"Ik ben lid van het bestuur van de [naam organisatie]. Mijn vrouw is bestuurslid van [naam organisatie]. Dat betekent dus dat je ook van veel dingen op de hoogte bent. Dat betekent ook dat mensen gauw even langskomen van, wat moet ik met die brief aan, en hoe moet ik dat interpreteren? Wil je me helpen met een antwoord daarop? Dat soort dingen. Daar komen mensen mee. Niet meer zo vaak als het geweest is, maar dat gebeurt."

"Ik heb een paar mensen geholpen met de aanvraag immateriële schade, want ze wisten niet eens dat ze daar recht op hadden. Twee gehad die werden afgewezen, maar op een bepaald moment werd iedereen afgewezen. Ik heb een grote groep kennissen, die werden allemaal afgewezen. Dus daar hebben we dus een verweerschrift voor ingevuld. Dan help ik ze er wel bij. Maar op zich is het veel te ingewikkeld allemaal."

Vrijwilligersorganisaties hebben ook te lijden van de gaswinningsproblematiek, omdat zoveel tijd van hun vrijwilligers in de procedures rondom schadeherstel en versterking gaat zitten of omdat vrijwilligers minder tijd voor vrijwilligerswerk hebben als ze in een versterkingstraject zitten.

"Dat heeft zoveel impact op vrijwilligersorganisaties, want je moet er zoveel uren insteken met de [project] is dat nu net afgerond. Nou dat heeft meer dan een jaar gekost. Ik geloof dat ik 25 vergaderingen heb gehad of zo, voordat dat eindelijk een heel simpele versterking rond was. En ik zit daar voortdurend met vijf, zes, soms wel zeven betaalde krachten aan tafel als vrijwilliger. [...] En ja, die organisaties die ik noemde, dat zijn eigenlijk allemaal vrijwilligersorganisaties die tegenwoordig allemaal uit 65-plussers bestaan."

"Ik heb heel veel vrijwilligerswerk. Mijn tijd kan ik wel anders besteden als altijd maar daar achteraan bellen en dat gesoebat gewoon."

8. Discussie

In de inleiding van dit rapport hebben we de keten beschreven die weergeeft hoe de gaswinningsproblematiek invloed heeft op bewoners in Groningen vanuit een crisisperspectief (Figuur 1.1). Hoewel de ketenelementen voor alle bewoners gelden, is het de context van het ouder worden die bepaalt hoe ouderen de gaswinningsproblematiek ervaren. Deze context moet worden meegenomen in het beleid voor optimale crisisbeheersing. In dit rapport hebben we een aantal thema's uitgelicht die deze context voor ouderen beschrijven: fysieke gezondheid, digitale vaardigheden, veranderende leefomgeving en de invloed van hun levensfase. Tabel 8.1 geeft weer hoe de context van de oudere de verschillende ketenelementen beïnvloedt.

Tabel 8.1

Ketenelement	Binnen gaswinning	Context oudere	Hoofdstuk
Primaire blootstelling	Aardbevingen veroorzaakt door gaswinning	Geen verschil	Veranderend huis (p. 25)
Verlies en schade	Financieel verlies, schade aan het huis, verlies dorpsgezicht, verlies buurtcohesie	Ouderen spenderen meer tijd thuis en ervaren meer impact van onrust en aanpassingen Ouderen halen hun sociale netwerk meer uit hun directe omgeving en ervaren sterkere plaatsverbondenheid. Ouderen verliezen plekken met veel herinneringen Ouderen met een koophuis willen dit graag nalaten aan hun kinderen	Veranderend huis (p. 22-26), Veranderend dorp (p. 26-31)
Procedurele last	Tijd kwijt aan procedures, werkzaamheden in het huis	Ouderen ervaren intensievere last door chronische aandoeningen of leeftijdsgerelateerde beperkingen Ouderen hebben meer tijd nodig voor (digitale)	Fysieke gezondheid (p. 14-17), Digitale vaardigheden (p. 18-20) en Veranderend huis (p. 21,

		procedures, maar komen hier vaak wel uit	24).
Erkenning	Groningers hebben niet het gevoel dat de gaswinningsproblematiek voldoende werd erkend	Ouderen kunnen het gevoel krijgen dat zij niet serieus worden genomen vanwege hun hoge leeftijd Ouderen worden niet altijd erkend als actief onderdeel van de maatschappij	Verschillen onder ouderen (p.37)
Hoop en perspectief	Procedures en versterkingsoperaties duren lang	Ouderen hebben meer perspectief nodig op korte termijn door de levensfase waarin zij zitten Ouderen kunnen door hun levenservaring soms problemen beter relativeren	Levensfase (p. 32-55)

In de hoofdstukken 'fysieke gezondheid' (p. 15) en 'digitale vaardigheden' (p. 19) wordt uitgelicht hoe de fysieke gezondheid en digitale vaardigheden de *procedurele last* voor ouderen zwaarder kunnen maken. Bijvoorbeeld, het kan lastiger zijn voor ouderen om naar een fysieke afspraak te gaan. Daarbij kan het bijvoorbeeld meer tijd kosten voor ouderen om gebruik te maken van de gedigitaliseerde procedures omtrent schade en versterking. Het hoofdstuk 'veranderende leefomgeving' (p. 22) draait om *verlies en schade*. Hierbij worden verschillende schalen van de directe leefomgeving uitgelicht die een rol spelen in het leven van een oudere: het huis, de buurt en het dorp. Hoewel de materiële schade voor ouderen hetzelfde is als voor andere leeftijdsgroepen, kan de immateriële waarde die zij hier aan hechten anders zijn. Bijvoorbeeld, ouderen geven herhaaldelijk aan dat zij het belangrijk vinden om zich 'thuis te voelen' en beschrijven hierbij de impact van het 'gedoe' omtrent schadeherstel of versterkingswerkzaamheden. Bovendien beschrijven zij het verlies van vertrouwde dorpsgezichten of gebouwen waar zij herinneringen aan hebben en het verbrekken van hun sociale netwerk in de buurt. Tot slot gaat het hoofdstuk 'levensfase' (p. 32) over *hoop en perspectief*. Inherent aan de levensfase, hebben ouderen andere prioriteiten. Dit betekent dat voor ouderen *hoop en perspectief* een specifieke invulling krijgt die gericht is op het comfort op de korte termijn. Tegelijkertijd kan de levenservaring van ouderen betekenen dat zij de gaswinningsproblematiek beter kunnen relativeren.

Hoewel dit rapport zich focust op gemeenschappelijke thema's voor mensen met een leeftijd van boven de 65, is het belangrijk om te benadrukken dat de groep 'ouderen' niet

homogeen is en dat een oudere ook niet inherent kwetsbaar is voor gaswinningsproblematiek. Ouderen kunnen te maken krijgen met stereotypering rondom kwetsbaarheid, afhankelijkheid, hulpeloosheid en passiviteit. Dit onderzoek laat zien dat dergelijke stereotypering in relatie tot de gaswinningsproblematiek geen recht doen aan de werkelijkheid. De interviews geven juist ook een beeld van ouderen die elkaar helpen, opkomen voor hun eigen recht en dat van anderen, en die problemen met veel humor kunnen relativeren. Dit wordt toegelicht in het hoofdstuk 'verschillen onder ouderen' (p. 35).

Aanbevelingen

Op basis van deze bevindingen komen we tot een aantal algemene aanbevelingen.

1. Een aanbeveling voor de Nationaal Coordinator Groningen (NCG) is om ouderen oplossingen voor woningversterking te bieden die passen bij hun levensfase en verwachte levensjaren. Dat kan bijvoorbeeld door voorrang te geven aan de versterking van woningen van ouderen en versnellen of verkorten van het versterkingsproces voor ouderen, zodat zij nog tijd hebben om in hun vertrouwde omgeving en een comfortabele woning te leven. Leg daarbij de focus op het bewaren van het wooncomfort in de eigen woning en minimaliseer de noodzaak tot verhuizen naar wisselwoningen. Biedt daarnaast de mogelijkheid om de versterking over te dragen aan de volgende bewoners.
2. Een aanbeveling voor uitvoerders van de versterking en voor woningcorporaties is om aanpassingen in huis die nodig zijn in nauwe samenspraak met ouderen te plannen en uit te voeren. Vraag daarbij naar beperkingen die ouderen door hun leeftijd mogelijk hebben en waar specifieke aanpassingen voor nodig zijn, zoals bijvoorbeeld een douche waarin men kan zitten en kijk ook naar mogelijke toekomstige behoeften die te maken hebben met het ouder worden. Zorg ervoor dat de afmetingen en indeling van de woning niet te veel veranderen door de versterking, zodat ouderen zich thuis blijven voelen en hun vertrouwde meubels en spullen weer kunnen plaatsen.
3. Aanbeveling voor de NCG, het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG), het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN), gemeente en andere instanties met procedures waarmee ouderen te maken kunnen krijgen: neem de fysieke mogelijkheden van ouderen in acht en verlicht hun belasting door het aantal afspraken, inspecties en verstoringen in huis te beperken of te combineren en door afspraken bij ouderen thuis te plannen als ouderen minder mobiel zijn.
4. Aanbeveling voor de NCG, provincie, Nationaal Programma Groningen (NPG) en gemeenten: Betrek ouderen bij beslissingen over sociale voorzieningen in dorpen. Luister actief naar hun wensen en behoeften. Zorg ervoor dat dorpshuizen en kerken open kunnen blijven tijdens versterkingswerkzaamheden of biedt alternatieve locaties waar activiteiten kunnen doorgaan. Daarnaast is het

van belang omgevingskenmerken en dorpsgezichten die voor ouderen van belang zijn zoveel mogelijk mee te nemen in de planvorming; ouderen hechten aan het behoud hiervan. Dit kan bijvoorbeeld door in ontwerpen rekening te houden met historische elementen en traditionele architectuur. Op deze manier wordt de sociale cohesie en het welzijn van ouderen in de gemeenschap geholpen, ondanks onvermijdelijke veranderingen in de leefomgeving die de versterkingsoperatie meebrengt.

5. Investeer ook in de algehele leefbaarheid en bereikbaarheid van kleinere dorpen, met specifieke aandacht voor de behoeften van ouderen. Dit gaat om verbeteringen in het openbaar vervoer, het behoud en de toegankelijkheid van scholen en winkels, en het behouden of opzetten van sociale ontmoetingsplekken. Deze investeringen zullen niet alleen het welzijn van ouderen verbeteren, maar mogelijk ook de impact van versterkingsoperaties verlichten.

De kamerbrief met de naam “Nij begun”, die volgde op het rapport van de parlementaire enquêtecommissie, bevat een aantal concrete maatregelen. Een aantal daarvan past bij de aanbevelingen van dit rapport. Eén voorgestelde maatregel is bijvoorbeeld om bewoners zelf meer zeggenschap te geven (maatregel 21). Dit wordt weerspiegelt in aanbeveling 2 om aanpassingen aan de woning in nauwe samenspraak met ouderen uit te voeren en in aanbeveling 4 om ouderen actief te betrekken bij beslissingen die van invloed zijn op hun dorp of buurt en de sociale voorzieningen daarin. Een andere maatregel is om in elke gemeente aardbevingscoaches beschikbaar te stellen (maatregel 23). Dit kan een effectieve manier zijn om aanbeveling 3, over verlichting van de procedurele belasting, voor ouderen uit te voeren. De aardbevingscoaches bieden steun aan mensen voor wie de schadeafhandeling en versterking zeer belastend zijn, zoals het geval is voor ouderen die fysieke beperkingen hebben. De maatregel om extra geld uit te trekken voor de voortzetting van het erfgoedprogramma (maatregel 26) sluit aan bij aanbeveling 4 om dorpsgezichten en historische elementen waar ouderen aan gehecht zijn te behouden. Onder de maatregelen valt dat ook extra geld uitgetrokken wordt voor het verbeteren van de leefbaarheid in de gebieden waar veel woningen worden versterkt (maatregel 14). Het doel is dat daarmee straten, dorpen en wijken na de versterking niet alleen veiliger worden maar ook fijner om te wonen, wat past bij aanbeveling 5 om te investeren in de algehele leefbaarheid van kleinere dorpen.

Bewoner aan het woord

Door middel van een geredigeerd interview willen we naast 'technische' analyses van interviews en kwantitatieve data ook op een verhalende en meer 'persoonlijke' manier laten zien hoe oudere bewoners de versterking van hun woning kunnen ervaren. In dit interview komen verschillende aspecten van de versterkingsoperatie aan bod en welke impact dit heeft op deze bewoner.

Een heerlijk plekje op het Gronings platteland

Al 80 jaar woon ik in dit mooie dorp. Ik woon hier zo prachtig. Als ik uit het raam kijk zie ik geen huizen, maar een appelhof met paarden en schapen. Soms zeggen mijn zussen dat ik moet verhuizen, dat ik iets dichterbij de supermarkt moet gaan wonen, want ik ben natuurlijk al op leeftijd. Maar moet je eens horen, ik ben misschien wel 80, maar ik kan nog alles doen! Ik kan mijn werk doen, ik kan de tuin doen. Ik loop de trap nog op en ik slaap boven. Ik fiets regelmatig lekker naar de winkel met mijn elektrische fiets. Ik vind het mooi op de fiets, met een lekker zonnetje en als het regent trek ik thuis gewoon weer een droge broek aan. Ik mag graag fietsen. Dat is rustgevend. Gewoon rustig fietsen, niet jagen. Je ziet van alles en je hoort van alles. Dat vind ik leuk. Verderop is een viaduct over de weg heen. Daar moet je blijven staan en beide kanten op kijken. Die kant kijk je helemaal naar Eemshaven en verder, die andere kant helemaal naar Groningen. Dat is leuk, dan blijf ik altijd staan. Dan moet ik even beide kanten uitkijken. Ik zou niet in de stad wonen, daar heb je geen ruimte.

Zes jaar in onzekerheid

Eigenlijk heb ik helemaal niet zoveel schade. Ze hebben ooit een keer een scheur bij de trap dichtgemaakt en er zitten scheuren in de vloer, maar daar doen ze dan weer niks aan. Waar ik voornamelijk last van heb is de onduidelijkheid. Al zes jaar zeggen ze: "*Er gebeurt wat met uw huis, we weten nog niet wat en we weten niet hoe.*" en dan duurt het weer een paar maanden voor je weer iets hoort. Als ik nieuwe visite heb, verontschuldig ik mij meestal even voor het vloerkleed. Het is oud en er zitten vlekken in, en ik wil nieuwe vloerbekleding. Dat is al zes jaar zo, maar je vervangt het niet, want je weet niet zeker of ze de boel plat gaan gooien. Ik dacht: doe ik het of doe ik het niet? Ik kan ook niet te lang wachten, want dan kan ik er niet meer van genieten als je 80 bent. Je kan 100

worden, maar je kunt ook over een paar maanden dood zijn. Ik wil er nog even van genieten.

Nu eindelijk na jaren, heb ik zekerheid! Over twee weken moet ik mijn woning uit en ga ik drie maanden in een wisselwoning zitten. Althans, dat zeggen ze, je weet het maar nooit. In die tijd gaat mijn huis versterkt worden. Ze gaan nieuwe balken plaatsen bij het dak bij mijn slaapkamer en de muren versterken. Dat heb ik van iemand anders gehoord, maar goed de één vertelt dit en de ander vertelt dat. Het lijkt me zelf beter als ze gewoon het hele huis platgooien. Alle woningen hier van de woningstichting zijn platgegooid, alleen die van ons blijft staan.

Volgend jaar moeten ze ook weer renoveren, dus dan beginnen ze weer. Ik denk dan: Doe dat dan in één keer. *"Nee, dat gaat niet, dat kan niet."* Daar begrijp ik natuurlijk niks van. Dan mag je er wel in blijven zitten. Daar heb je wat aan, zei ik. Gaan ze de keuken en de wc helemaal vernieuwen. Dan kun je hier toch niet wonen? Ik niet tenminste. Ik ben geen 20 meer. We zullen eerst dit afwachten en dan zien we wel weer. Dit is een huurhuis, dus je hebt ook niks te zeggen.

Drie maanden in een wisselwoning

Ik zie er tegenop, maar het had allemaal erger kunnen zijn. Ik wilde graag in mijn eigen dorp blijven, en dat is gelukt. Ik ben ook blij dat mijn buurman naast mij komt te zitten. We doen namelijk samen met de krant en dan kunnen we dat gewoon blijven doen. Dan heb je ook een bekende naast je, want je weet ook niet wat je naast je krijgt. De meeste mensen ken je wel van het dorp, maar ook niet allemaal meer tegenwoordig. Het zijn de laatste twee huizen waar we in komen, het is zo'n doodlopende weg. Ik wil graag niet de allerlaatste zijn. Daar is niks, alleen wat bomen. Ik zei: *"Ik wil dat niet graag."* *"U komt op het laatste huis, mevrouw"*. Ik zei: *"liever niet"*. Ze moesten maar kijken. Nu hebben we geruild. De buurman komt op het laatste huis en ik kan één eerder. Dan heb ik aan beide kanten nog een huis, dat vind ik leuker dan helemaal aan het eind. Als je hier naar buiten kijkt, zie je daar en daar lichtjes. Overdag ook. Hier komen een heleboel fietsers en wandelaars langs. Hier loopt een wandel- en fietsroute langs. Als ik daar 's avonds naar buiten kijk, is het allemaal donker.

Voor het verhuizen moet ik alles uit het huis halen. Niks mag blijven hangen, alles moet uit de kasten. Dat vind ik erg. Mijn eigen kasten pak ik zelf allemaal uit, maar als je het

niet kunt, dan doen ze het voor je. Dan gaan ze het allemaal voor je uitpakken. Dat is geen probleem, maar ik moet zelf een beetje controle houden. Ik doe het nu wel, maar de laatste dagen, als ik daarheen verhuis, dan komen mijn beide zussen. Ik heb boven drie kasten met boeken, daar zijn speciale boekendozen voor. Woensdag sturen ze boekendozen, want ze brengen alleen op woensdagen dozen. Hele woensdag gewacht, geen boekendozen. Nu is het alweer woensdag geweest en ik heb ze nog niet. Ik moet rustig kunnen inpakken. Ik kan ook niet de hele dag achter elkaar. Ik ben 80, ik kan niet meer wat ik met 20 jaar kon. Als je 20 bent, maakt dat niks uit. Dat is allemaal makkelijk, maar ik heb daar niet zoveel puf voor.

Alle meubels gaan in een grote container en die wordt opgeslagen. Dat blijft gewoon in die container zitten. Die container wordt ergens neergezet en als ik er weer in moet, komt dat ding weer en haal je het er weer uit. Maar je moet ook je kleren, je toiletspullen, je privé-spullen, je papieren van de verzekering en weet ik veel wat je allemaal hebt meenemen. Afschriften van de bank. Die moet je allemaal sorteren en in een aparte doos doen. Want anders kun je er niet meer bij. En andere dingen, je moet ook wat te doen hebben.

Ik heb drie vellen papier wat er allemaal in dat huis is. Alles, onzin-dingen die ik helemaal niet heb, maar zoals een Senseo-apparaat staat er niet op. Die moet ik meenemen. Als er visite komt, maak ik een pot koffie, maar als ik alleen ben, pak ik zo'n kopje. Dus die moet mee. Zulke dingen. De telefoon vind ik het allerergste, want daar is geen vaste telefoon. Dus dan moet je met een mobieltje. Ik vind dat zo'n mobiel niet zo duidelijk luistert. Ja, soms wel en soms niet, dat is niet altijd gelijk. Daar moet je aan wennen en daar heb ik dan geld op staan, dus ik moet zorgen dat die niet leeg is. Ja, en koken, hier kook ik op gas. Daar moet ik ineens elektrisch koken. Dat moet je dat ineens leren. Als ik dat goed in mijn hoofd heb, moet ik weer terug en moet ik hier weer op gas. Daar staat een koelkast met een diepvriesdingetje. Ik zei: daar kan nog geen broodje in. Ik ga niet iedere dag boodschappen halen. Ik moet in een ander dorp mijn boodschappen halen. Ik heb geen auto, dus ik doe alles op de fiets. Dat is geen probleem, dat doe ik nu ook, maar dat kan niet iedere dag. Dan heb ik brood in de diepvries en dan haal ik er iedere dag een vers broodje uit. Ik ga niet iedere week droog brood eten. Het is niet anders, je moet het. Het zal ook wel goed gaan. Ik ben niet zo'n zeur, maar of ik het leuk vind? Nee.

De vloer beweegt onder je voeten

Hier vlakbij was een keer een hele dikke. Ik zat daar op die stoel en opeens een knal. Het was net of de vloer wegging en weer terugkwam. Die hoek daar ging heen en weer. Je kon echt zien dat dat heen en weer ging. Dat was één van de ergste. Ik heb ook weleens op bed gelegen. Dat was 's morgens en het was net of het bed door de kamer heen ging. Dat was niet zo, de kamer ging heen en weer, het huis. Net of je zo door de kamer heen ging met het bed. En ik zat een keer op mijn hurken voor de koelkast op een middag en toen begon die vloer. Ik lag zo op mijn rug in de keuken, ik viel zo achterover. Dat is zo'n raar gevoel als je daar zit en ineens gaat die vloer bewegen onder je voeten. Net of je wegzakte en weer omhoog kwam. Dat voelt zo raar, dat kan je niet uitleggen. Dat heb ik verscheidene keren meegemaakt.

Dan komen er weer mensen en kranten. Ze komen vragen stellen en dan is er weer een gesprek in Loppersum. Dan komen de hoge kerels weer en dan zijn ze weer weg en gebeurt er niks. Dan zijn ze het weer vergeten en denken ze daarna: die Groningers, flauwekul. Dat is toch geen aardbeving? Daar moet eerst een huis inzakken. Ik ben helemaal niet bang dat het huis instort, maar nu ze bezig gaan, vroeg ik of het huis dan veilig is. *"Nee, mevrouw, maar dan hebt u tien minuten langer tijd om uit uw huis te komen."* Dat zal best. Als er echt een aardbeving komt en dat huis zakt in, dan wacht die niet tien minuten met inzakken tot ik eruit ben. Dan zakt die in, weg. Daar geloof je toch niks van. Ik denk: klets maar wat. Als er echt zo'n zware aardbeving zou komen - waar ik niet zo in geloof - dan zakt de hele boel in één keer in elkaar.

Het dorp verandert

Waar ik nu kom, waar die wisselwoningen zijn, zaten ook huizen. Die zijn afgebroken en daartegenover zijn allemaal nieuwe gekomen. Er is nog een straat en die huizen zijn ook allemaal vernieuwd. Dat zijn niet alleen huurwoningen, dat zijn allemaal eigen woningen. Omdat die niet weg mogen - dat zijn hele oude huizen - moeten die blijven. Daar spenderen ze zoveel, daar kun je wel tien huizen van bouwen. Zo duur is dat. Het wordt helemaal vernieuwd, maar het moet wel zo blijven. Hier staat weer een huis, ik fietste er gisteren langs en dacht: weer een huis weg? Het hele huis weg, zomaar weg. Je fietst door het dorp en er zijn zomaar hele huizen weg.

Dan komen er weer nieuwe huizen, dat zijn geen oude huizen. Die kant op staan ook van die oude huizen. Er staat dan ineens zo'n groot huis. Dat waren hele mooie, kleine huisjes. Dat vind ik leuke huisjes, die oude huisjes. Er staat een heel groot, nieuw huis voor in de plaats. Die andere huisjes lijken nu helemaal niks meer. Anders waren het mooie huizen. Nu lijken het ineens kleine huisjes, wat ze niet zijn, maar omdat er zo'n groot huis naast komt lijkt dat niet meer. Het hele oude dorp is weg. Dat vind ik jammer. Oude boerderijtjes. Het hele gezicht van het dorp is weg. Het is je dorp niet meer, als je erdoor fietst. Die structuur van het dorp, echt dat oude, verdwijnt. Dat is juist het leuke van het dorp. Die oude huisjes en zo, dat is het leuke van het dorp. Sommige huizen zijn wel een beetje zo gebouwd, daarachter, maar er zitten ook ineens hele grote huizen tussen. Dat past er niet tussen. Of lege plekken, daar komt geen huis meer. Die heb je ook. Je went er wel aan. De huizen hier verderop zijn ook nieuwe huizen, maar daar ben ik nu helemaal aan gewend.

Gestrest ben ik niet. Iedereen denkt dat we helemaal gek zijn, maar dat is helemaal niet waar. Het leven gaat gewoon door. Er zijn hier veel huizen verkocht de laatste tijd. De laatste twee jaar werd ieder huis dat te koop stond, direct weer verkocht. Iedereen zegt: aardbevingen, maar ze willen schijnbaar wel nieuwe woningen kopen. Hier kan je nog echt kijken. Als ik boven uit mijn slaapkamerraam kijk, kijk ik zo overal heen. Dat is toch leuk? Ik moet hier gewoon blijven wonen. Dat is niet anders. Wat wil je nog meer? Dus ik blijf hier nog wel even wonen.

Onderzoeksteam en betrokkenen

De onderzoeksleiders van Gronings Perspectief zijn prof. dr. Michel Dückers (faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) en Nivel) en dr. Annette Scherpenzeel (Nivel). Naast hen werken drs. Marjolein Boendermaker, drs. Chantal d'Amore, drs. Sanne Berends en drs. Judith van der Molen vanuit de RUG en dr. Babet Kanis en drs. Maaïke Rozema vanuit Nivel mee aan Gronings Perspectief als onderzoekers. Zij worden daarin ondersteund door onderzoeksassistent Josephine Scheffelaar. De coördinatie van het Groninger panel is in handen van het Sociaal Planbureau Groningen, in het bijzonder drs. Femke de Haan en drs. Ewout van Spijker, onder leiding van drs. Marieke Seip.

De onderzoekers zijn volledig onafhankelijk in de uitvoering en de rapportage van het onderzoek. Alle rapporten zijn openbaar en zijn via de website www.groningsperspectief.nl toegankelijk voor bewoners en geïnteresseerden.

Het onderzoek wordt begeleid door een begeleidingscommissie met vertegenwoordigers van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, de Nationaal Coördinator Groningen, Groninger Dorpen, de Groninger Bodem Beweging, het Groninger Gasberaad, gemeenten (Groningen, Het Hogeland en Eemsdelta), de provincie Groningen, de Veiligheidsregio Groningen, de GGD Groningen, het Instituut Mijnbouwschade Groningen, en een wetenschapper gespecialiseerd in statistiek. De begeleidingscommissie adviseert de onderzoekers bij het bepalen van de koers en de uitvoering van het onafhankelijke onderzoek. Daarnaast denkt een klankbordgroep van bewoners actief mee over onderwerpen en vragen vanuit het perspectief van bewoners. Een klankbordgroep van professionals geeft vanuit hun expertise en ervaringen feedback op ons onderzoek en denkt mee.

Referenties

- Boeije, H. (2019). *Zeven aanknopingspunten voor kwaliteit van leven van ouderen die langer thuiswonen*. Nivel.
<https://www.nivel.nl/sites/default/files/bestanden/Zeven-aanknopingspunten-voor-kwaliteit-van-leven.pdf>
- Blokland-Potters T. V. (2005). *Goeie buren houden zich op d'r eigen: buurt gemeenschap en sociale relaties in de stad*. Dr. Gradus Hendriks Stichting.
- Brinkhof, L. P., de Wit, S., Murre, J. M., Krugers, H. J., & Ridderinkhof, K. R. (2022). The subjective experience of ageism: the Perceived Ageism Questionnaire (PAQ). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(14), 8792.
<https://doi.org/10.3390/ijerph19148792>
- Brummel, A., Smits, R. (2021). De betekenis van sociale infrastructuur. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 30(4), 13-19. <http://doi.org/10.18352/jsi.702>
- Buffel, T., De Donder, L., Dury, S., De Witte, N., & Verte, D. (2011). Het potentieel van de buurt. Kansen en beperkingen van de stad voor het proces van 'goed ouder worden'. In F. Cockx, H. D. Blende, G. Gehre, G. V. D. Eeckhaut, & G. Verschelden (Eds.), *Handboek Sociaal-Cultureel werken met volwassenen. Wissels*. (pp. 444-455). Academia Press.
- Cramm, J. M., Van Dijk, H. M., & Nieboer, A. P. (2013). The importance of neighborhood social cohesion and social capital for the well being of older adults in the community. *The Gerontologist*, 53(1), 142-152.
<https://doi-org.proxy-ub.rug.nl/10.1093/geront/gns052>
- Dückers, M. (2022). *De beelden die ons bewegen, de voorspelbaarheid van de rampen die we samen creëren*. Diemen/Groningen: ARQ/Rijksuniversiteit Groningen.
- Dückers, M., Kanis, B., Van der Molen, J., Gerbecks, J., Boendermaker, M., Berends, S., & Stroebe, K. (2023). *De psychosociale impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners in 2021 en 2022: Eindrapport Gronings Perspectief fase 3*. Heymans Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
<https://www.groningsperspectief.nl/wp-content/uploads/2023/01/Eindrapport-Gronings-Perspectief-fase-3-31-01-2023.pdf>
- Gobbens, R., van Assen, M. (2017). Kwetsbaarheid van ouderen: de invloed van leefomgevingsfactoren. *Geron* (19), 44-47.
<https://doi.org/10.1007/s40718-017-0012-y>
- Hojtink, L. M., Te Brake, J. H. M., & Dückers, M. (2011). *Veerkracht monitor. Ontwikkeling van een meetinstrument voor psychosociale veerkracht*. Impact.
<https://arq.org/publicaties/veerkracht-monitor>
- Holmes, A. G. D. (2020). Researcher Positionality: A Consideration of Its Influence and Place in Qualitative Research - A New Researcher Guide. *Shanlax International Journal of Education*, 8(4), 1-10. <https://doi.org/10.34293/education.v8i4.3232>

- Hupkes, S., Adams, W., Busscher, N., & Postmes, T. (2021). *Inzicht in impact: De gevolgen van de gaswinning voor de bewoners van Groningen*. Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen.
- IMG. (z.d.). *Immateriële schadevergoeding. Voor wie is het?* Instituut Mijnbouwschade Groningen.
<https://www.schadedoormijnbouw.nl/regelingen/immateriele-schadevergoeding/voor-volwassenen/voor-wie-is-het>
- Kamerbrief *Nij begun: op weg naar erkenning, herstel en perspectief*, 25 april 2023.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/04/25/nij-begun-op-weg-naar-erkenning-herstel-en-perspectief>
- Kanis, B., D'Amore, C., Van der Molen, J., Berends, S., Rozema, M., Scherpenzeel, A., Scheffelaar, J., Boendermaker, M., & Dückers, M. (2024). *De psychosociale impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners in 2023: Gronings Perspectief Fase 4*. Heymans Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
- Meijering, L. (2023). Ruimte voor gezondheid. Het belang van de leefomgeving en mobiliteit voor het welbevinden van ouderen. *University of Groningen Press*.
<https://doi.org/10.21827/64b54a370bf65>
- NGC. (2023). *Groninger erfgoed | Negentien kerken versterkt*. Nationaal Coördinator Groningen.
<https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2023/08/04/groninger-erfgoed---negentien-kerken-versterkt>
- Scherpenzeel, A. & Bottenheft, E (2023). *Mixed-mode vragenlijsten in een panel van mensen met chronische aandoeningen en beperkingen*. Nederlandstalig Platform voor Survey Onderzoek (NPSO).
<https://www.npso.net/Evenementen/Oude-evenementen-met-presentaties/nps-o-jaarlijkse-dag-7-juni-2023-den-haag>
- Stroebe, K., Kanis, B., Boendermaker, M., de Jong, M., & Dückers, M. (2022). *De psychosociale impact van schade en versterking: Stand van zaken 2021*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2011). *Cijfers en feiten ouderen in Nederland*. Loket gezond leven.
<https://www.loketgezondleven.nl/gezondheidsthema/gezond-en-vitaal-ouder-worden/feiten-en-cijfers-ouderen>
- Rikkengaa, E. (2014). Knelpunten leefomgeving voor ouderen in kaart gebracht. *Geron*, (16), 66-68. <https://doi-org.proxy-ub.rug.nl/10.1007/s40718-014-0082-z>
- Vermeij, L., & Mollenhorst, G. U. (2008). *Overgebleven dorpsleven. Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Vermeij, L. (2016). *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland*. Sociaal en Cultureel Planbureau Den Haag.

VZ Info. (2024). *Chronische aandoeningen en multimorbiditeit - Leeftijd en Geslacht*.
[https://www.vzinfo.nl/chronische-aandoeningen-en-multimorbiditeit/leeftijd-en-geslacht#:~:text=Van%20de%20mensen%20van%2075%20jaar%20en%20ouder%20heeft%2086,meer%20chronische%20aandoeningen%20\(zorgprevalentie\)](https://www.vzinfo.nl/chronische-aandoeningen-en-multimorbiditeit/leeftijd-en-geslacht#:~:text=Van%20de%20mensen%20van%2075%20jaar%20en%20ouder%20heeft%2086,meer%20chronische%20aandoeningen%20(zorgprevalentie))

Zantinge, E. M., Van der Wilk, E. A., Van Wieren, S., & Schoemaker, C. G. (2011). Gezond ouder worden in Nederland. *Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu*.
<https://rivm.openrepository.com/handle/10029/256567>

Bijlage 1 - Interview protocol

1. Beschrijving situatie en invloed leven respondent

Doel: in brede zin het in kaart brengen van de manier waarop de deelnemer te maken heeft met aardbevingsproblematiek, en specifieker de manier waarop hij/zij met versterking en schade te maken heeft. Tevens willen we weten hoe groot de impact is op het eigen leven.

- Op welke manier heeft u te maken met de aardbevingsproblematiek?
Schade/versterking/beide?
- Op welke manier heeft u te maken met de versterkingsoperatie?
 - zelf en/of omgeving
 - als huurder of als eigenaar
 - versterking of sloop/nieuwbouw
 - regulier traject of specifiek traject (*bijzondere situaties, heft in eigen hand, eigen initiatief, bouwimpuls, eigenaar kiest bouwer, typologieaanpak, opname op verzoek*)
- Sinds wanneer? Waarmee begon dit voor u?
 - In welke fase zit u? (*nog niet begonnen, aan de gang, afgerond, niet aan de orde*)
 - *Indien nog niet begonnen*: Is het al duidelijk of en wanneer wordt begonnen?
- Welke rol speelt de gaswinningsproblematiek in uw dagelijks leven?
- Gevoelens:
 - Welke?
 - Waardoor? (door bevingen/onveiligheid of systeem/procedures etc)
 - Veranderd?
- Indien de versterking al is afgerond:
 - Welk gevoel overheerst als u terugkijkt op de versterking van uw woning?
 - Voelt u zich nu veiliger dan voor de versterking?
 - Hoeveel invloed heeft de gaswinningsproblematiek nu nog in uw dagelijks leven?
- In hoeverre bent u zelf in staat het hoofd te bieden aan de uitdagingen die de versterking met zich meebrengt voor u? Waar komt dat door? Wat zou u daarbij kunnen helpen?
 - *Specifiek ouderen*: In hoeverre hebben andere levenservaringen of het meemaken van andere crises in uw leven hier invloed op?
- *Specifiek ouderen*: We interviewen in deze ronde 65-plussers. Heeft u het idee dat de impact van de gaswinningsproblematiek voor deze leeftijdscategorie anders is dan voor jongere mensen? Waarom? Hoe is dat voor u persoonlijk?
- Impact versterking op uw buurt?
 - Worden er veel/weinig woningen versterkt? Fases?
 - Heeft dit invloed op de buurt? Onderlinge omgang veranderd?

2. Vertrouwen

Doel: De kernvraag hier is in hoeverre deelnemers vertrouwen in overheden en instanties hebben verloren of behouden en waarom. Dit deel helpt om kwetsbaarheid/weerbaarheid in kaart brengen. Daarnaast willen we het vertrouwen in de toekomst in kaart brengen.

- Er zijn veel instanties bezig met het schadeherstel en de versterkingsoperatie (aannemers/uitvoerders, IMG, NCG, gemeente, overheid etc.). Met welke instantie heeft u de meest positieve ervaringen en waarom / met welke het minst en waarom?
- Heeft u vertrouwen in deze partijen?
 - o bij weinig vertrouwen nu: wat voor invloed heeft dat op u en op wat u wel/niet doet (in actie, klagen, stemgedrag)
- Is uw vertrouwen in de betrokken instanties veranderd over de tijd, en waarom?
- In hoeverre heeft u vertrouwen in de toekomst? En hoe verwacht u dat het verder gaat (gaswinningsdossier en toekomst dorp of stad)?
 - o Zijn uw verwachtingen over de toekomst veranderd door het rapport van de Parlementaire Enquêtecommissie?
- *Specifiek ouderen:* Wilt u zelf (nog) dingen doen om de toekomst van de regio te verbeteren? Zo ja, wat dan? Heeft u daar ondersteuning bij nodig en kunt u aangeven op welke punten u ondersteuning wilt?

3. Veiligheid

Doel: inzicht in de veiligheidsbeleving van ouderen. Voelen ouderen zich veilig of onveilig in hun woning? Wat heeft daar invloed op? Welke behoeften hebben ouderen in hun woning om zich veilig te voelen?

- Heeft u wel eens een aardbeving meegemaakt?
 - o Hoe was dat voor u? Voelde u zich veilig?
- Voelt u zich veilig in uw woning?
 - o Wat draagt daaraan bij?
- Heeft u het idee dat deze categorie (ouderen/65+) zich veiliger of onveiliger voelt dan jongere mensen? Waarom? Hoe is dat voor u persoonlijk?
- Denkt u wel eens na over wat er kan gebeuren tijdens een aardbeving? Als u zich zorgen maakt, waarover maakt u zich dan het meeste zorgen?
- Moet er volgens u iets aan uw woning gebeuren om deze veiliger te maken? Zo ja, wat dan? Wanneer dan (tijdens de periode dat u nog in het huis woont of in de periode daarna)?

4. Procedures versterking

Doel: in kaart brengen in welke mate ouderen behoefte hebben aan versterking met alles wat daar bij komt kijken. Is er ruimte voor ouderen om een ander pad te bewandelen in de versterking? Welke eisen stellen ze aan een versterkte woning?

- Is of was het voor u duidelijk wat er komt kijken bij schadeherstel en/of versterking?
 - o Zo nee, wat is voor u onduidelijk? Hoe zou dit begrijpelijker voor u gemaakt kunnen worden? Wat moeten de instanties daarvoor doen?
 - o Zo ja, vindt u de gegeven informatie voldoende afgestemd op uw situatie?
- Vindt u dat de betrokken instanties regelingen/aanvragen ed. toegankelijk genoeg maken?

- *Indien sprake van versterking:* In hoeverre heeft u zelf invloed gehad op de keuze om te gaan versterken of niet?
 - Wat kon u zelf beslissen?
 - Voelt u zich serieus genomen?
- *Indien sprake van versterking:* Wat wilt u zelf/had u zelf graag gewild op het gebied van versterken?
 - Ziet u ook kansen voor uw woning tijdens de versterking? (bv levensloopbestendig/verduurzaming/woningverbetering)
 - Komt u uit met uw budget en indien niet, wat voor oplossing dragen de instanties aan?

5. Hulp en steun

Doel: Inzicht in de behoefte aan hulp en ondersteuning voor ouderen in relatie tot de gaswinningsproblematiek (hulp op het gebied van financiën, digitale hulp, overzicht in procedures, etc.). Is er al een netwerk van ondersteuning en hulp voor ouderen? Hebben ze behoefte aan hulp, krijgen ze hulp en hoe ervaren ze deze hulp? Is er ook steun vanuit de gemeenschap (dorp of buurt)?

- Bent u bekend (geweest) met mogelijkheden en organisaties om u te laten ondersteunen in het versterkingsproces? Welke mogelijkheden kent u?
- Hulp vanuit instanties/overheid: maakt u gebruik van instanties/organisaties/overheid bij uw schadeherstel en/of versterkingsproces?
 - Zo nee, heeft u hier behoefte aan? Hoe ziet die hulp er dan idealiter uit?
 - Zo ja, wat voor hulp ontvangt u? Bent u tevreden met deze hulp? Zou u dingen anders willen?
 - Krijgt u ook hulp van instanties bij andere zaken los van de gaswinningsproblematiek?
- Hulp vanuit maatschappelijke organisaties: maakt u gebruik van hulp vanuit maatschappelijke organisaties (zoals Kerk en Aardbeving, geestelijk verzorgers, aardbevingscoaches, verenigingen etc.) bij uw schadeherstel en/of versterkingsproces?
 - Zo nee, heeft u hier behoefte aan? Hoe ziet die hulp er dan idealiter uit?
 - Zo ja, wat voor hulp ontvangt u? Bent u tevreden met deze hulp? Zou u dingen anders willen?
 - Krijgt u ook hulp van instanties bij andere zaken los van de gaswinningsproblematiek?
- Hulp vanuit sociale omgeving: Krijgt u hulp vanuit familieleden/vrienden?
 - Zo nee, heeft u hier behoefte aan? Hoe ziet die hulp er dan idealiter uit?
 - Zo ja, wat voor hulp ontvangt u? Bent u tevreden met deze hulp? Zou u dingen anders willen?
 - Krijgt u ook hulp vanuit uw sociale omgeving bij andere zaken los van de gaswinningsproblematiek?
 - Zitten uw vrienden/familieleden zelf ook in een vergelijkbare situatie?
- Steun en hulp vanuit buurtbewoners:
 - Gezamenlijk en samenwerken: trekken buurtbewoners samen op? Wordt er samengewerkt? Heeft u behoefte aan hulp van buurtbewoners? Hoe ziet dat er dan uit?
 - Ervaart u zelf ook steun van buurtbewoners? Hoe? (adviseren, praten, een luisterend oor bieden/krijgen, procesmatige of technische ondersteuning). Wat zijn uw behoeftes hierin?
 - Anderen steunen: steunt u mensen in uw dorp of buurt?
 - Heeft de gaswinningsproblematiek invloed op de mate waarin buurtbewoners elkaar ondersteunen?

Vragen als het nog niet aan bod gekomen is: Heeft u veel contact met familie/vrienden/buren? Heeft u behoefte aan meer contact? Kunt u, als u daar behoefte aan heeft, altijd bij iemand terecht (met uw problemen)? Voelt u zich eenzaam?

6. Afronding

Tenslotte hebben we een paar algemene vragen over uzelf en uw eigen woonsituatie zodat we straks een indruk kunnen geven van wie we hebben geïnterviewd.

- Wat is uw voornaamste dagbesteding?
- Hoe lang woont u hier al?
- Woont u alleen of met anderen in dit huis?
- Heeft u zelf nog vragen? Of zijn er belangrijke punten die nog aan bod hadden moeten komen?

Subsidieverstrekker:

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

Contactgegevens onderzoeksliding:

Prof. dr. M. Dückers en dr. A. Scherpenzeel

info@groningsperspectief.nl

www.groningsperspectief.nl

X: Gro_Perspectief